

Utjecaj globalne financijske krize i COVID-19 krize na gospodarstvo Hrvatske

Zelić, Krešimira

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:191:320617>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni diplomski studij

KREŠIMIRA ZELIĆ

UTJECAJ GLOBALNE FINANCIJSKE KRIZE I COVID-19
KRIZE NA GOSPODARSTVO HRVATSKE

THE EFFECT OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS AND
COVID-19 CRISIS ON THE CROATIAN ECONOMY

Diplomski rad

Opatija, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu

Sveučilišni diplomski studij

Održivi razvoj u turizmu

**UTJECAJ GLOBALNE FINACIJSKE KRIZE I COVID-19
KRIZE NA GOSPODARSTVO HRVATSKE**

**THE EFFECT OF THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS AND
COVID-19 CRISIS ON THE CROATIAN ECONOMY**

Diplomski rad

Kolegij: **Nacionalna ekonomija**

Student: **Krešimira Zelić**

Mentor: **Prof. dr. sc.
Marinela Krstinić Nižić**

Komentor: **Dr. sc. Maša Trinajstić**

Matični broj: **4082/24**

Opatija, rujan 2024.

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI OBRANJENOG DIPLOMSKOG RADA

KREŠIMIRA ZELIĆ

(ime i prezime studenta)

4082/24

(matični broj studenta)

UTJECAJ GLOBALNE FINANCIJSKE KRIZE I COVID-19 KRIZE NA GOSPODARSTVO HRVATSKE

(naslov rada)

Izjavljujem da sam ovaj rad samostalno izradila/o, te da su svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu jasno označeni kao takvi, te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da kao student–autor diplomskog rada, dozvoljavam Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci da ga trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim javnosti u cjelovitom tekstu u mrežnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci.

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa diplomskim radovima trajno objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, ovom izjavom dajem neisključivo imovinsko pravo iskorištavanja bez sadržajnog, vremenskog i prostornog mog diplomskog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije CC BY Imenovanje, prema opisu dostupnom na <http://creativecommons.org/licenses/>.

U Opatiji, 12. rujna 2024.

Potpis studenta

SAŽETAK

Diplomski rad se bavi promatranjem utjecaja kojega su globalna financijska kriza nastala 2008.g. i kriza prouzrokovana COVID-19 virusom imale na gospodarstvo Hrvatske. Metodama analize i komparacije sekundarnih podataka su promotreni najvažniji makroekonomski indikatori; BDP, proračunski deficit i javni dug, kretanje inflacije i tržišta rada u razdobljima koja spomenute krize obuhvaćaju. Tumačenjem grafikona koji prikazuju dinamiku kretanja indikatora, uviđa se utjecaj kriza na nacionalno gospodarstvo. Povijesnim podacima se nastoji potkrijepiti koje odgovore monetarne i fiskalne politike poduzimaju vladajući kako bi se reducirale negativne posljedice kriza po privredu. Promatrane krize su imale različite uzroke, intenzitete nastupanja i drugačiju brzinu oporavka.

Globalnu financijsku krizu u Hrvatskoj je obilježio pad BDP-a od -7,3% u 2009.g. a koji nastavlja negativno kretanje do zadnjeg kvartala 2014.g. Pretkriznu razinu BDP-a Hrvatska dostiže 2021.g. Financijska kriza je negativno utjecala na proračunski deficit gomilajući se u javni dug koji je iznosio 83% udjela u BDP-u. Stopa nezaposlenosti je bila visoka te je u 2014.g. iznosila 17%. Inflacija je bila umjerena od 6%. Kriza uzrokovana COVID-19 virusom u Hrvatskoj je za posljedicu imala nagli i najveći pad BDP-a u povijesti države 2020.g. u iznosu od -8.6%, što je pogodovalo naglom skoku udjela javnog duga u BDP-u u 2020.g. Ipak BDP već slijedeće godine strelovito raste na stopu od 13.8%. Galopirajuća inflacija od 10,8% je prisutna u 2022.g. Tržište rada nije bilo pretjerano pogođeno zahvaljujući mjerama očuvanja radnih mjesta. Vlada je omogućila financijske potpore gospodarstvenicima kroz subvencije i odgode plaćanja smanjujući ekonomski šok krize, adekvatnije je odgovorila na COVID krizu u odnosu na globalnu financijsku krizu.

Ključne riječi: globalna financijska kriza; COVID-kriza; makroekonomski indikatori

SADRŽAJ

SAŽETAK	4
Uvod	6
<i>Problem i predmet istraživanja</i>	<i>6</i>
<i>Svrha i cilj istraživanja.....</i>	<i>6</i>
<i>Znanstvene metode istraživanja.....</i>	<i>7</i>
<i>Struktura diplomskog rada</i>	<i>7</i>
1. Teorijsko određenje gospodarskih kriza.....	1
1.1. <i>Svjetske krize u povijesti.....</i>	<i>1</i>
1.1.1. <i>Financijske krize</i>	<i>2</i>
1.1.1.1 <i>Velika depresija 1929.</i>	<i>3</i>
1.1.1.2 <i>Ostale svjetske krize.....</i>	<i>7</i>
1.1.2. <i>Pandemijske krize.....</i>	<i>9</i>
1.1.2.1 <i>Crna smrt 14.st.</i>	<i>9</i>
1.1.2.2 <i>Španjolska gripa 20.st.....</i>	<i>10</i>
1.1.1.3 <i>COVID – 19 kriza 21.st.....</i>	<i>11</i>
1.2. <i>Krize u Hrvatskoj.....</i>	<i>12</i>
2. Globalna financijska kriza 2008.godine - uzrok, tijek i posljedice	16
2.1. <i>Razvoj globalne financijske krize</i>	<i>16</i>
2.2. <i>Globalna financijska kriza u Hrvatskoj.....</i>	<i>23</i>
3. Svjetska kriza uzrokovana COVID -19 virusom - uzrok, tijek i posljedice.....	25
3.1. <i>COVID -19 kriza u svijetu</i>	<i>26</i>
3.2. <i>COVID -19 kriza u Hrvatskoj.....</i>	<i>30</i>
4. Analiza kretanja makroekonomskih indikatora tokom globalne financijske krize i COVID -19 krize u Hrvatskoj	34
4.1. <i>Bruto domaći proizvod</i>	<i>34</i>
4.2. <i>Proračunski deficit</i>	<i>39</i>
4.3. <i>Javni dug</i>	<i>42</i>
4.4. <i>Inflacija</i>	<i>44</i>
4.5. <i>Tržište rada.....</i>	<i>49</i>
Zaključak.....	54
Bibliografija.....	56
Popis ilustracija.....	62

Uvod

Krize su iznenadni, neočekivani događaji koji sa sobom nose iznimne negativne utjecaje na svoju okolinu. Nastaju djelovanjem ljudskog ili prirodnog faktora, a neovisno o načinu postanka nerijetko donose razorne posljedice. Ovaj diplomski rad promatra dvije posljednje krize koje su zadesile svijet, jedna – financijska, nastala uslijed pucanja nekretninskog balona ali je generalno produkt djelovanja ljudske pohlepe i druga – pandemijska, za koju se smatra da je nastala mutiranjem virusa iz porodice korona virusa. Unatoč što se navedene krize diferenciraju po tipu uzročnika, ove krize su svojim djelovanjem generirale određene negativne učinke i snažno naštetile gospodarstvima diljem svijeta.

Problem i predmet istraživanja

Problem istraživanja kojim se bavi ovaj diplomski rad je utjecaj globalne financijske krize i recentne COVID – 19 krize na gospodarstvo Hrvatske. Predmet istraživanja su makroekonomski pokazatelji koji će indicirati na razinu utjecaja koje je globalna financijska kriza imala, a zatim i COVID-19 kriza na gospodarstvo Hrvatske.

Svrha i cilj istraživanja

Svrha istraživanja je sagledati kako je globalna financijska kriza utjecala na gospodarska kretanja u Hrvatskoj i to promatrajući kretanja glavnih makroekonomskih pokazatelja, a zatim sagledati isto i u slučaju učinaka COVID-19 krize. Cilj istraživanja je uočiti relevantna zapažanja da bi se utvrdilo koja je kriza imala veći negativan utjecaj na hrvatskog gospodarstvo, te pritom provesti konstruktivnu analizu.

Do sada prikazani problemi, predmeti i ciljevi istraživanja upućuju na istraživačka pitanja;

- Kako su se ključni makroekonomski pokazatelji mijenjali tokom financijske i COVID krize?
- Kako se kretala stopa BDP-a tokom dvije krize?
- Što je uvjetovalo da gospodarska kriza dulje traje makar je pad BDP-a bio veći uslijed COVID krize?
- Kako se kretalo tržište rada tokom kriza? Jesu li Vladine reakcije uvjetovale manju nezaposlenost tokom COVID u odnosu na globalnu financijsku krizu?
- Postoje li sektori gospodarstva koji su više pogođeni financijskom odnosno COVID krizom?
- Kakve su bile razlike u odgovorima vladajućih prilikom suočavanja sa promatranim krizama?

Radom se želi dokazati da su gospodarska financijska kriza i kriza uzrokovana COVID – 19 virusom negativno utjecale na hrvatsku nacionalnu ekonomiju i to uz pomoć kretanja glavnim makroekonomskih indikatora. Svrha je razmotriti kakve su sposobnosti hrvatske ekonomije u odnošenju sa krizama, koliko je pogođena njima, koliko je otporna, primjenjuje li optimalne načine pristupa ka minimaliziranju efekata koje krize imaju po gospodarstva i svoje stanovnike.

Znanstvene metode istraživanja

Metode istraživanja koje su korištene za potrebe ovog rada su metoda analize i sinteze te povijesna i komparativna metoda. Teorijski dijelovi rada su izrađeni uz pomoć prikupljene, već objavljene, znanstvene literature i radova o proučavanoj temi. Aplikativni dio rada podrazumijeva istraživanje koje se oslanja na proučavanje javno dostupnih podataka o kretanjima glavnih makroekonomskih indikatora za Republiku Hrvatsku u razdoblju trajanja promatranih kriza.

Struktura diplomskog rada

Rad je strukturno podijeljen četiri poglavlja. Prije svega uvod se sastoji od osnovnih informacija o strukturi diplomskog rada; pa se tako objašnjava problem i predmet rada, navodu se ciljevi i svrha istraživanja. Prvo poglavlje se odnosi na približavanje teorijskog određenja kriza pa se pobliže razmatraju svjetske financijske krize pa zatim i pandemijske krize uzimajući u obzir da imaju različite uzročnike. Drugo poglavlje se konkretno osvrće na globalnu financijsku krizu iz 2008.g., prije svega se proučava uzrok i tijek krize prvo na svjetskoj razini, a zatim i na nacionalnoj razini. Treće poglavlje razmatra krizu uzrokovanu COVID – 19 virusom, na svjetskoj i nacionalnoj razini. Konačno se u četvrtom poglavlju analiziraju makroekonomski indikatori na razini Hrvatske. Na samom kraju se nalazi zaključak sa konačnim konstatacijama, a potom i popisi literature i grafičkih prikaza korištenih u ovom diplomskom radu.

1. Teorijsko određenje gospodarskih kriza

Grčka riječ *krisis* (κρίσις) označava odluku, izbor, razlučivanje, odlučivanje, opasnost, preokret. Značenje riječi kriza odnosi se na davanje procjene, prosudbe, mišljenja ili odluke. Obilježava neku ključnu ili odlučnu točku ili situaciju, kritični trenutak, prijelomni trenutak, prekretnicu. Riječ kriza opisuje neravnotežu koji nastaje u društvenim, političkim ili ekonomskim poslovima. Podrazumijeva nastupanje kritičnog i neočekivanog trenutka kad je potrebno sagledati pretpostavke, hipoteze i predviđanja te inventivno ocijeniti kriznu situaciju.¹ Kriza predstavlja cjelovit i sustavan disbalans koji nastaje u životu čovjeka ili društva sa značajnim, intenzivnim i obično negativnim, nezanemarivim posljedicama. Krizom se promatra svaka nepovoljna situacija ili razdoblje koje će ugroziti uobičajeno funkcioniranje pojedinca ili sustava i pritom polučiti negativne posljedice po uključenim sudionicima. U ekonomskom aspektu, kriza je stanje prouzrokovano nepovoljnim događajem koji potresa djelovanje odnosno donosi određenu neočekivanu nestabilnost po predviđeno djelovanje i pritom negativno afektira očekivane poslovne rezultate ili ciljeve.

Na razini gospodarstva, krizu tako možemo promatrati kao stanje u kojoj je zbir neočekivanih događaja ostavio svoj utjecaj (obično negativan) na pojedine dijelove gospodarstva, i pritom poremetio njegovo anticipirano funkcioniranje. Kriza je poseban i neočekivan događaj kojeg karakterizira iznimno visok stupanj neizvjesnosti.

1. 1. Svjetske krize u povijesti

Procesom globalizacije svijet se međusobno povezo i pritom se pretvorio u globalno selo. Pa se tako pojedini negativni događaji na istočnoj strani svijeta, lako reflektiraju na zapadnu i obrnuto. Danas ratovi, ekološke krize, epidemije i glad ne ostaju na onoj strani svijeta na kojoj su nastali, ne utječu isključivo lokalno već se zbog globalizacije šire i pritom postaju međunarodni problem. S početkom 20. stoljeća evidentno je kako kriza može biti globalan problem: dva svjetska rata, ekonomska recesija sa slomom burze, pa sve do danas kad nam globalni problemi jasno daju do znanja da cijeli svijet ulazi u krizno razdoblje. Generatori tih kriza su nerijetko nastali na lokalnoj ili nacionalnoj razini, u uslijed gospodarske povezanosti država, posljedice kriza se stalno šire

¹ Ivanović, Pojam krize: konceptualni i metodologijski aspekti, 2.

zemljama i kontinentima.² Sa ogromnom željom da maksimiziraju prinose i minimiziraju troškove, svjetski ekonomski subjekti, a tako i pojedina gospodarstva oblikuju tržište i prilagođavaju ga sebi. Razmještaju svoje proizvodne kapacitete po cijelom svijetu sa težnjom da tako utječu na smanjenje troškova i pritom što više povećaju svoj granični prihod. Takav svjetski raširen način poslovanja omogućuje eliminiranje tradicionalnih granica država, pritom čini ekonomske subjekte i nacionalne privrede ranjivijima u slučaju šoka. Velika financijska kriza iz 2008.godine je primjer krize koji će se promatrati u ovom radu, a koji prikazuje način na koji gospodarstvo jedne države može utjecati na globalnoj razini, rušeći ekonomske subjekte i gospodarstva diljem svijeta. U vidu istraživanja u ovome radu će se promatrati financijske krize i krize uzrokovane pandemijama.

1.1.1. Financijske krize

Financijska kriza je stanje kojega karakterizira povećanje potražnje za novcem u odnosu na samu „proizvodnju“, odnosno opskrbu novcem.³ Financijske krize moguće je podijeliti na bankarske, monetarne i krize financijskog sustava. Bankarskom krizom smatra se bankrot pojedinačne ili više banaka, odnosno bankarskog sustava, no ovaj pojam češće se koristi u smislu opisivanja sustavnih kriznih situacija koje se tada nakupljaju te dovode do konačne propasti banke ili bankarskog sustava.⁴ Bankrot ili propadanje određene banke jest pojedinačna bankarska kriza ili neuspjeh koji se javlja kada vrijednost imovine banke padne na razinu koja je niža od vrijednosti bančinih obveza.⁵ Banke mogu reducirati rizike tako da diversificiraju svoj portfelj. Razvojem poslovanja banaka, razvojem pojedinih proizvoda u asortimanu banaka, primjena novih poslovnih politika i strategija, uvođenjem i inoviranjem tehnologija potrebnih za obavljanje bankarskih transakcija i sl., konstantno se stvaraju novi rizici za poslovanje u bankarskom sektoru. Najbolji primjer za takve rizike jesu bankarski paketi koji su kreirani neposredno prije recesije iz 2008.g., a koji su sadržavali razne kredite i druge bankarske derivate sa preniskim kamatama izdani dužnicima bez adekvatnog boniteta. Treba napomenuti da su bankarske krize opasnije za gospodarstvo neke države u odnosu na valutne krize jer mogu dovesti do teškoća u poslovanju i bankrota poduzeća te

²Kešetović, Korajlić, Toth, Krizni menadžment, 88.

³ Anić, Rječnik hrvatskog jezika, 201.

⁴ Boin, Hart, Stern, Sundelius, Politika upravljanja krizama: javno rukovođenje pod pritiskom, 56.

⁵ Ahec-Šonje, Analiza osjetljivosti bankarskog sustava – primjena signalne metode, 811.

ugrozit poslovanje bankarskog sustava. Osim toga, bankarske krize obično traju duže od valutnih kriza.⁶

Valutne ili krize u bilanci plaćanja jesu krize koje nastaju u situaciji kada dolazi do špekulativnog napada na deviznim tržištima, a rezultat tome bude devalvacija ili oštra deprecijacija nominalnog tečaja valute odnosno priljeva vlasti s ciljem obrane valute koristeći se pritom većim količinama međunarodnih rezervi.⁷ Ekonomisti su do sada razvili modele tri generacije valutnih kriza koje generalno kao uzroke prisvajaju neadekvatnu makroekonomsku politiku, napade špekulanata te manjkavosti na financijskom tržištu. Naknadno u radu je objašnjena Azijska kriza kao primjer valutne krize, koja se transmisivnim mehanizmima prelila na države u Aziji i Rusiju.

Slijedi pregled odabranih kriza koje su potresle svijet. Važno je prepoznati prve znakove zlokobnih kriznih događaja koji su se zbili u prošlosti kako bi se pravodobno mogle identificirati opasnosti i primijeniti one akcije i instrumente kako bi se eliminirali gubitci te prevenirala dodatna šteta.

1.1.1.1 Velika depresija 1929.

Velika depresija predstavlja najveći poremećaj koji je nastao u svjetskom gospodarstvu potkraj 1920-ih. Kriza je započela 29. X. 1929., a kao glavni katalizator se prikazuje slom burze na Wall Streetu u New Yorku. Kriza je službeno trajala do 1933.g., ali njene negativne posljedice su bile prisutne duže od tog perioda. Burzovni slom je posljedično doveo do izvanrednih pojava koje su obilježile krizu, a to su bankroti banaka i osobni bankroti, uništene štednje te stečajevi i likvidacije poduzeća, strelovit pad agregatne proizvodnje i masovna otpuštanja radnika i prekomjeren rast stope inflacije i nezaposlenosti.⁸

Velika depresija je najveća kriza koja je nastala u SAD-u, a osim što je zahvatila tada jako američko gospodarstvo, ubrzo se razbuktala diljem svijeta. Glavne razloge nastanku Velike depresije podrazumijevaju nejednakost u raspodjeli bogatstva dvadesetih godina i poduzimanje ekstenzivnih špekulacija na tržištima kapitala.⁹ Neadekvatna preraspodjela prihoda između bogate i srednje klase je označila razdoblje neposredno prije krize. Taj period karakterizira pozitivno kretanje raspoloživog osobnog dohotka, koji je pritom porastao 9% od 1920.g. do 1929. g.,

⁶ Ahec-Šonje, Analiza osjetljivosti bankarskog sustava – primjena signalne metode, 817.

⁷ Ahec-Šonje, Pokazatelji međunarodne likvidnosti i sustav ranog upozoravanja financijskih kriza, 9.

⁸Hrvatska enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/clanak/velika-industrijska-kriza-1929-33> (30.04.2024.)

⁹ Ternin, Did Monetary Forces cause the Great Depression. 58.

nezanimljivo je spomenuti da su pojedinci koji se nalaze unutar 1% bogate klase tada zabilježili izniman porast dohotka od 75% po osobi.¹⁰ Uzročnik takvoj izrazitoj disproporciji u distribuciji dohotka se dogodio zbog toga što cijena rada nije pratila konstantno rastuću razinu produktivnosti. U razdoblju od 1923. do 1929.g. prosječni output po zaposleniku u proizvodnim djelatnostima je porastao 32%. S druge strane tokom istoga razdoblja prosječna plaća se uvećala za samo 8%.¹¹ U konačnici, najveću korist od velike razine produktivnosti koju je omogućio pad troškova proizvodnje su imale velike korporacije, a s druge strane, radnici su ostali u nepovoljnom položaju radi plaća koje su rasle izrazito sporim intenzitetom u odnosu na spomenutu stopu rasta produktivnosti. Umjesto da bude regulator u opisanoj situaciji te primjeni mehanizme smanjivanja nejednakosti dohotka, i pritom utječe na stabilizaciju gospodarstva, predsjednik SAD-a donosi Zakon kojim produbljuje taj jaz. Administracija Calvina Coolidgea je zagovarala razvoj poduzetništva, a svojim politikama zastupala i štitila interese bogatih ulagača. Tako je donesen Zakon je o prihodima iz 1926.g. kojim su značajno smanjeni federalni prihodi i porezi na nasljedstvo.¹² Tako se pogodovalo spomenutim ulagačima i bogatim pojedincima, čiji su iznosi poreza sada bili manji zbog čega im je naravno, visina raspoloživog dohotka opet bila višestruko veća od onih ljudi iz siromašnog sloja društva. Potrebe socijalno ranjivih skupina društva nisu bile adekvatno zaštićene i pritom te grupe društva gube kupovnu moć. Brzo i naizgled optimalno rješenje koje se tada nametnulo većini ljudi bez dostatnih financijskih sredstava su bili raznovrsni kreditni proizvodi kojima su pojedinci unatoč lošem bonitetu mogli jednostavno kupovati odmah, a plaćati kasnije.¹³ Ljudi su olako prihvaćaju razne mogućnosti obročnog odnosno odgođenog plaćanja. Pri tome nastaje umjetno stvorena potražnja za proizvodima koje si ljudi obično nisu bili u mogućnosti priskrbiti. Tako se utjecalo na narušavanje gospodarstvene ravnoteže koja je uvjetovana poslovnim ulaganjima i štednjama. Generalno pravilo glasi da će viša razina investicija osigurati višu razinu produktivnosti, ali kako u ovom slučaju spomenuti rezultati povećane produktivnosti nisu bili proporcionalni raspodijeljeni, prisutni problem distribucije prihoda je dodatno proširen. Konačno, potraga za profitom koji bi trebao uvelike nadmašiti ulaganje je potakla ekspanziju tržišnog mešetarenja.¹⁴

¹⁰ Pavić, Balta, Uzroci velike gospodarske krize u SAD-u i Hooverovo upravljanje krizom, 138.

¹¹ Rothbord, A History of money and banking in the United States, str. 118

¹² Rothbord, A History of money and banking in the United States, 120.-121.

¹³ Pavić, Balta, Uzroci velike gospodarske krize u SAD-u i Hooverovo upravljanje krizom, 139.

¹⁴ Temin, Did Monetary Forces cause the Great Depression, 108.

Slijedeći uzročnik nesigurnosti koja je omogućila Veliku depresiju proizlazi iz neravnoteže u preraspodjeli bogatstva na međunarodnoj razini. Američko gospodarstvo je bilo u značajno povoljnijem položaju od ostalih država. Naime, SAD je zamjetno gospodarski napredovala 20-ih godina, u odnosu na europske države, i to iz razloga što nije imala ratnih šteta kao europske države koje su se suočile s obnovom i izgradnjom nakon Prvog svjetskog rata. Tijekom Prvog svjetskog rata vlada SAD-a je posudila svojim europskim saveznicima 7 milijarda dolara i još 3,3 milijarde dolara zajmova do 1920.g. U konačnici sveukupni europski dug 1924. godine je iznosio 900 milijuna dolara da bi 1928.g. dosegnuo 1,25 milijardi dolara. Zajmovi koje je SAD velikodušno osiguravala državama u Europi su uglavnom korišteni za kupnju upravo američkih proizvoda što je omogućavalo pozitivno funkcioniranje američke privrede. Ipak, oslabljene svjetskim ratom, europske države su bile nesposobne otplatiti dugove.¹⁵ Nezanemarivo je za spomenuti još jedan jednako važan uzrok koji je osigurao međunarodno neravnomjernu raspodjelu bogatstva, a to je porezna politika SAD-a. Sa ciljem zaštite svojega nacionalnog gospodarstva, SAD uvodi iznimno visoke uvozne carine, pritom povećava naknade za 100% pa čak i više. Tako su se naravno zaštitili američki interesi ali i onemogućilo opstojanje europskih proizvoda na američkom tržištu.¹⁶ Slabo opće stanje međunarodnog gospodarstva značajno je participiralo u stvaranju Velike depresije. SAD je snažno štitio svoje gospodarstvo primjenjujući visoke trgovinske barijere, težile su biti međunarodni bankar, svjetski izvoznik hrane, pritom minimalizirajući uvoz iz inozemstva. Europske zemlje koje su bile dužnici SAD-u, a ujedno i glavni kupci njihovih proizvoda, više nisu bili u mogućnosti, bez zajmova kupovati (uvozne) američke proizvode. S druge strane, privreda SAD-a je do sada ovisila o kupovinama svojeg glavnog inozemnog tržišta – Europe. Do 1929. 10% američkog BNP-a je obuhvaćalo izvoz, a u novonastaloj situaciji smanjene inozemne potražnje, izvoz SAD-a pada za 30% što dodatno doprinosi slabljenju američke privrede.¹⁷

Konačno, špekulacije na tržištu dionica se smatraju značajnim uzročnikom Velike depresije. Mešetarenje je bilo izrazito privlačno ulagačima sa glavnim motivom, ostvarivanja što veće dobiti. Tržište je bilo opterećeno kupovanjima vrijednosnica bez novca (na posudbu), međutim to je dodatno podizalo vrijednosti dionica bez ikakvog stvarnog temelja. Ekstenzivna potražnja na tržištu dionica i mogućnost kupovanja na posudbu omogućilo je rast balona upravo

¹⁵ Kindleberger, *The World in Depression; 1929 - 1939*, 65.

¹⁶ Pavić, Balta, *op.cit* 143.

¹⁷ Pavić, Balta, *op.cit* 144.

zbog precijenjenosti tržišta. U ponedjeljak, 21. listopada cijene dionica su oštro padale, što je pobudilo sumnjičavost kod ulagača. Kako su cijene počele padati, tako su ulagači panično počeli prodavati dionice. Tako je potaknut efekt krda čime se ubrzao kolaps na burzi. Unatoč akcijama brokera koji su pokušavali spriječiti izvjesni krah, u ponedjeljak 28., cijene opet počinju padati. Do kraja dana tržište je palo za 13%. Sutradan, u „crni utorak“, nečuvenih je 16,4 milijuna dionica promijenilo vlasnika, a dionice su otišle u bescjenje. Postepeno zemlja sve više upada u krizu koja zahvaća cjelokupan svijet. Zbog iznenadnog sloma na tržištu vrijednosnica, osim zbog gubitaka koje su pretrpjeli ulagači, bogati investitori sada ili uopće ne ulažu ili oprezno i skromno ulažu u razvoj poduzetništva i manje troše na luksuzna dobra. Mogućnosti odgođenog plaćanja i kupovanja na kredit koju su srednji sloj društva i siromašni do sada iscrpno koristili, sada je došao kraj. Karakteristika krize su i masovna otpuštanja, to dovodi spomenutu srednju klasu i siromašne u situaciju da nemaju financijsku mogućnost otplatiti postojeća zaduženja, stoga kao posljedica dolazi do značajnog pada opće potrošnje. Američka, do tada jaka automobilska industrija i industrije povezane sa njom propadaju. Svijet upada u stanje depresije. SAD se dugo bori protiv posljedica nastale krize, da bi brzo riješio krizu gladovanja i visoke stope nezaposlenosti. 1930.g. bilo je 5 milijuna nezaposlenih, a taj se broj 1932.g. penje na čak 13 milijuna.¹⁸ Novoizabrani američki predsjednik Roosevelt je osigurao novčane pomoći siromašnima i utemeljio Korpus za zaštitu javnih radova osiguravajući poslove tisućama ljudi tako stimulirajući gospodarstvo SAD-a.¹⁹ Usprkos poduzetim mjerama, SAD se nije cjelovito oporavila od Velike depresije do početka Drugog svjetskog rata.²⁰ Novoizabrana američka administracija pristupa spašavanju banaka uvodeći “bankovni praznik”²¹ koji podrazumijeva dan ili period kada su banke prisilno zatvorene kako bi se onemogućila navala klijenata na banke. Dodatno, 1933.godine je donesen Glass-Steagalov Zakon koji je regulirao bankarsko-financijski sektor, tako da je njime razdvojeno komercijalno od investicijskog bankarstva i uspostavljeno osiguranje pologa u komercijalnim bankama.²²

¹⁸ Temin, op. cit. 186.

¹⁹ Pavić, Balta, op.cit 149.

²⁰ Himmelberg, The Great Depression and the New Deal, 319.

²¹ Bernanke, Nonmonetary effects of the financial crisis in the propagation of the Great Depression, 272.

²² <https://www.federalreservehistory.org/essays/glass-steagall-act> (03.05.2024.)

1.1.1.2 Ostale svjetske krize

Mnogobrojne su krize obilježile svjetsku povijest, a u nastavku slijedi kratak pregled odabranih kriza koje su pogodile društvo u recentnoj povijesti.

Svjetska naftna kriza nastala je uslijed naglog porasta cijena nafte na globalnom tržištu (naftni šok), pritom su uslijed neočekivanih poremećaja u snabdijevanju naftom, prouzročeni gospodarstveni šokovi u zemljama uvoznicama nafte.²³ Ključni uzroci naftnog šoka sedamdesetih godina 20.st. bilo je monopolsko kontroliranje cijena i to namjernim smanjenjem proizvodnje kako bi se podigla tržišna cijena nafte. Ostali razlozi su politički; uslijed Yom-kippurskog rata kada Egipat i Sirija napadaju Izrael, zemlje OPEC-a uspostavljaju embargo onim državama koje su pružile podršku Izraelu i reduciraju isporuke nafte zapadnim zemljama; SAD-u, Kanadi, Velikoj Britaniji i dr. Takav embargo je doveo do značajnih disbalansa na naftnom tržištu i dovodi do nestabilnosti u opskrbi. Pritom OPEC diktira cijena nafte na svjetskom tržištu.²⁴ Svijet se prilagodio smanjenjem potrošnje nafte, proizvodnjom manjih automobila, vožnjom automobila po principu „par-nepar“, iznalaženjem novih izvoza nafte u Sjevernom moru, Aljasci i sl.

Drugi naftni šok nastaje 1979.g., uslijed političkih nemira u Iranu. Kompanija BP je 1978. godine u Iranu htjela smanjiti proizvodnju i izvoz nafte što bi posljedično dovelo do iznimnog pada prihoda u državi. Dolazi do štrajkova, puča i u konačnici iranske revolucije u siječnju 1979. g., slijedeće godine dolazi do iračko-iranskog rata koji traje od 1980. do 1988. g. Osim ratnih šteta, značajno je reducirana razina proizvodnje nafte u obje države, to je utjecalo na iznimno povećanje cijene nafte. OPEC-ova prosječna godišnja cijena sirove nafte po barelu u tadašnjim dolarima skočila je s 12.79\$ iz 1978. na 29.19\$ u 1979.g. i na 35.52\$ u 1980.g.²⁵

Financijska kriza koja je nastala u Aziji 1997.g. je poglavito uništila gospodarstva država istočne Azije, ali je ostavila utjecaja i na globalnoj razini. Kriza je nastala uslijed neočekivanog povlačenja stranih ulagača iz tog područja, o kojima su nacionalne privrede država ASEAN-a (Južna Koreja, Tajland, Indonezija, Malezija i Filipini) ovisile. Zbog niskih troškova transporta i rada, mnogobrojne inozemne tvrtke su premještale proizvodnju u te prekoceanske države. Primjerice japanske inozemne investicije prema Indoneziji, Maleziji i Tajlandu udvostručile su se u razdoblju od 1985.g. do 1990.g. kao rezultat niskih cijena rada i, još važnije, zbog povoljnih

²³ <https://www.enciklopedija.hr/clanak/naftna-kriza> (03.05.2024.)

²⁴ Karasalihović, Sedlar i Njirić, *Analiza kretanja cijene nafte u uvjetima pandemije virusa SARS-Cov-2 i usporedba s povijesnim kretanjem na svjetskom tržištu*, 98.

²⁵ Dornbusch i Fischer, *Third world debt*, 837.

tečajnih razlika u tim državama.²⁶ Špekulacije nekretninama su procvjetale, pa je cijena nekretnina u Bangkoku tijekom jedne godine porasla za 40 posto, a velik dio trgovine obavljali su privatni poduzetnici. To je razdoblje također omogućilo brzo povećanje novčane mase, jer je velik dio investicija potjecao iz inozemstva.²⁷ Ipak strelovit rast i razvoj gospodarstava ASEAN-a koji je započeo 1985.g. je neočekivano zaustavljen krizom 1997. g. Azijska kriza je započela kao valutna kriza, ali kroz period od jedne godine dana prerasta u financijsku pa potom i u političku i društvenu krizu potpune regije.

Takozvana "Azijska gripa" je svoj početak imala u Tajlandu, kada se prvotno 1996. g. urušilo tržište dionica, a potom i tržište nekretnina. Dužnici više nisu bili u mogućnosti vraćati inozemne kredite, a štediše su povlačili svoje depozite. Ekonomski je rast naglo usporen, a s njim i izvoz, kao i devalvacija tajlandskog bahta.²⁸ Slijedeće godine, Bangkok napušta fiksni tečaj pri čemu nacionalna valuta baht pada za 77% do kraja godine te je 56 od 89 financijskih kompanija koje su postojale u Tajlandu propalo.²⁹ Deprecijacija tajlandskog bahta obilježila je "službeni početak" azijske financijske krize i uskoro se val panike proširio po susjednim državama.³⁰ Na azijsku krizu je reagirao Međunarodni monetarni fond (MMF) čiji su paketi mjera riješili krizu.³¹

Svijet su u 21. stoljeću zadesile još dvije velike financijske krize. Prva je započela 2008.g., pod složenim uvjetima; zbog pucanja balona nekretnina, u kombinaciji sa slomom tržišta drugorazrednih hipoteka i kompleksnih paketa kreditnih derivata izdanih kreditno nedostojnim kupcima. Druga velika kriza koja je nastupila u 21. st., je kriza prouzrokovana pandemijom korona virusa SARS-CoV-2. Pandemija je iznenadila cijeli svijet. U samom početku bolest je bila nepoznatog uzroka i djelovanja i upravo zbog toga su se iz predostrožnosti poduzele mjere koje su podrazumijevale maksimalno eliminiranje ljudskih kontakata to jest stvaranje svojevrsne karantene, ograničavanje kretanja ljudi unutar i van granica pojedinih država (lokalno, regionalno), zatvaranje svih poslovnih subjekata, dakle općenito prekidanje svih gospodarskih aktivnosti koje nisu neophodne. Sve to je bio ogroman udar na nacionalna gospodarstva i uzrokovalo krizu. O spomenutim dvjema krizama će biti više riječi dalje u radu.

26 Cini, op. cit. 88.

27 Babić i Žigman, Valutne krize pregledi teorije i iskustva 1990-tih, 15.

28 Babić i Žigman, op.cit. 12.

29 Punyaratabandhu, Thailand in 1997: financial crisis and constitutional reform, 161-162.

30 Cini, op.cit. 90.

31 Milner, Asia-Pacific perceptions of the financial crisis: lessons and affirmations, 299.

1.1.2. Pandemijske krize

Pojavu zaraznih bolesti je nemoguće predvidjeti, a ukoliko im se ne zna uzrok, simptomi i djelovanje mogu pogubno djelovati na populaciju. Zarazne bolesti su značajan faktor ugroze javnog zdravstva. U prošlosti su bile prepoznate brojne zarazne bolesti, a načini suočavanja ljudi s njima su raznovrsni i uglavnom ovise o razini razvijenosti medicine i srodnih znanosti ali i ovise o dominantnim uvjerenjima ljudi. Zarazne bolesti osim s obzirom na uzročnike, promatramo s obzirom na širinu obuhvata, tako razlikujemo epidemije i pandemije. Epidemija je karakterizirana kao neočekivana pojava zarazne bolesti među iznimno velikim brojem stanovnika na određenom području. Kad se epidemija naglo proširi na više država ili kontinenata, naziva se pandemija.³² Takve bolesti su ostavile značajan utjecaj na povijest svijeta, preusmjerivši tijek zbivanja povijesti zbog svojih posljedica. Bolesti kao velike boginje, kuga, pjegavi tifus, plućna kuga i druge mnogobrojne zarazne bolesti zaustavljale su ratove ali i imale tendenciju promijeniti društvena uređenja.³³ Nedvojbeno je da zarazne bolesti imaju dalekosežne posljedice po gospodarstva, u prvom planu utječući na broj populacije i intenzitet privrednih aktivnosti, razinu zaposlenosti, a zatim i na osobnoj razini stanovnika koji nerijetko najduže osjećaju posljedice pandemija odnosno pandemijskih kriza nad svojim životnim standardom.

1.1.2.1 Crna smrt 14.st.

Kuga (lat. *pestis*) je jedna od najopasnijih, zaraznih, akutnih i epidemijskih bolesti, a unatoč tome što je bolest poznata tisućama godina, uzročnik ove bolesti je otkriven krajem 19. stoljeća. Bacil kuge živi na divljim glodavcima, a buhe koje žive na tim glodavcima predstavljaju vektor prijenosa zaraze.³⁴ Crna smrt je naziv za epidemiju bubonske kuge u Europi, sjevernoj Africi i na Bliskom Istoku između 1347. i 1352. Bolest je tako nazvana radi karakterističnih simptoma – tamnih mrlja koje nastaju na koži oboljeloga kao i specifičnih crnih kvrga.³⁵ Kuga se jako brzo širila i to zahvaljujući svojstvenom mehanizmu prijenosa bolesti, ³⁶ bolest je obuhvaćala period inkubacije, ujedno vrijeme kada bi zaraženi ljudi nehajno širili bolest.³⁷ Osim pod krinkom inkubacije, bolest kuge se jako dobro širila zbog izrazito loše razine osobne higijene i općenito niske razine životnog

³² <https://www.lzmk.hr/eleks/epidemije> (10.06.2024.)

³³ <https://www.lzmk.hr/eleks/epidemije> (10.06.2024.)

³⁴ Ravančić, Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku – srednjovjekovni grad i doživljaj pandemije, 5

³⁵ Bryne, The Black Death. 1.

³⁶ Ravančić, *op. cit.*, 11.

³⁷ Blažina, Crna smrt najveća pandemija, 50-57.

standarda ondašnjih ljudi.³⁸ Zaraženi su poduzimali primitivne načine liječenja, koji su u stvari bili uobičajeni za tadašnje doba, tek kasnije se dolazi do zaključaka o učinkovitosti karantene i izolacije gdje su novo pridošli ljudi ali i životinje i roba morali ostati od 30 do 40 dana.

Osim što je utjecala na smanjenje sveukupnog stanovništva, kuga je u Europi je utjecala na promjenu ponašanja ljudi, također je polučila svojstvene efekte u području ekonomije, poljoprivredne i određenih socijalnih okolnosti. Pretpostavlja se da je od posljedica kuge u Europi samo od 1348. do 1350. g. preminulo između trećine i polovice europskog stanovništva.³⁹ Bolest kuge je uvjetovala promjene konkretno u poljoprivredi pa je tako zbog velikog broja umrlih, povećana raspoloživa zemlja za obradu, ali s druge strane, sa iznimno visokom stopom smrtnosti, raspoloživa radna snaga je bila smanjena, što je utjecalo na povećanje cijene rada. Pod takvim uvjetima, seljaci su mogli zarađivati pet puta više nego što su zarađivali prije pojave kuge.⁴⁰ U 14.st., za vrijeme značajne prisutnosti kuge, zemlje su bile feudalnog uređenja. Većina stanovnika su bili seljaci, ujedno kmetovi koji su bili prisiljeni raditi poslove po nalogu feudalaca koji su bili vlasnici zemlje, kako bi priskrbili osnovnu egzistenciju i zaštitu. Znanja o poljoprivredi su bila osnovna sve do razdoblja srednjeg vijeka kada se uvode unaprjeđenja u ratarstvu u vidu obrađivanja zemlje po principu tropoljne zemljoradnje, zatim radi korištenja konja koji su bili jači od volova koji su se prije koristili i u konačnici, počinje se koristiti energija mlinova i vjetrenjača. Tendencija bavljenja ratarstvom je uslijed posljedica koje je donijela kuga premještena na stočarstvo koje za svoje funkcioniranje traži manje rada. Kuga je uzrokovala značajan demografski pad u zemljama diljem svijeta, potakla antisemitizam i promijenila čovjekovu perspektivu života i smrti, ostavila je nezanemariv trag u povijesti i dugotrajne ekonomske posljedice.

1.1.2.2 Španjolska gripa 20.st.

Španjolska gripa predstavlja demografsku katastrofu koje je svoj početak zabilježila u proljeće 1918. a zatim djelujući u tri uzastopna vala izazvala velik morbiditet i mortalitet svjetskog stanovništva. Pretpostavlja se da je ta bolest usmrtila između 50 i 100 milijuna ljudi diljem svijeta. Smatra se da je bolest potekla iz SAD-a odnosno da je u Francusku došla 1918.g. uslijed Prvog svjetskog rata ukorak sa kretanjima američkih vojnika, te se dalje širila prvotno na područje Španjolske, a zatim i na ostale dijelove Europe i svijeta.⁴¹ Među istaknutim uvjetima koji su

³⁸ Ravančić, *op. cit.*, 40.

³⁹ Zapotoczny, *The political and social consequences of the Black Death, 1348–1351.*,1.

⁴⁰ Zapotoczny, *Consequences of the Black Death*, 1.

⁴¹ Delić, *Španjolska gripa 1918.-1919. u Puli: urbana slika pandemije*, 313.-314.

pogodovali širenju bolesti diljem svijeta je povećan promet ljudi(vojnika) i sirovina iz udaljenih država. Shodno tome, ne čudi da luke u kojima se iskrcavaju vojnici američke vojske smještene na atlantskoj obali Francuske postaju žarišta pandemije.⁴² Kao i kod prethodno opisane kuge, faktori koji su omogućili ubrzani razvoj i daljnje širenje bolesti su neadekvatni higijenski uvjeti, boravak zaraženih u skućenim prostorima kao i nedovoljna medicinska skrb liječnika.⁴³ Kod virusa španjolske gripe je uočeno da se bolest pojavljuje u epizodama, na mahove odnosno valove, s time da se pojavljuju nove mutacije virusa sa svakim novim valom. Zamijećeno je da ljudi sa svakim novim valom pojave virusa ipak razvijaju imunitet što im povećava otpornost na bolest gripe. Posebnost španjolske gripe bila u tome što sama gripa sa svojim neobičnim simptomima nije bila smrtonosna, već je smrt uglavnom nastupala zbog sekundarne bakterijske upale pluća.⁴⁴ Načini borbe sa španjolskom gripom su obuhvaćali održavanje osobne higijene, nošenje pamučne zaštitne maske i zabrane okupljanja i u konačnici poduzimanje karantene.

Unatoč tome što je po procjenama uzela više ljudskih života od Prvog svjetskog rata, španjolska gripa je brzo zaboravljena i zanemarena. Ekonomski efekti koje je gripa imala na privrede u svijetu nisu točno zabilježeni niti su evidencije vođene, a s druge strane teško ih je ekstrapolirati od učinaka koje je svjetski rat imao. Ipak spomenuta pandemija je polučila neke učinke o kojima ima riječi u dnevnim tiskovinama tog doba. *Arkansas Gazette* u listopadu 1918. izvijestio je o padu prodaje namirnica od 30% i padu prodaje kod trgovaca i robnih kuća od 40 do 70%. Istodobno je rasla prodaja lijekova i madraca. *Commercial Appeal (Memphis)* izvijestio je da veliki nedostatak radne snage utječe na industrijsku proizvodnju.⁴⁵ Španjolska gripa je smanjila realni BDP za oko 6-8% u zemlji u razdoblju 1918.-1921.godine.⁴⁶

1.1.1.3 COVID – 19 kriza 21.st.

Krajem 2019.godine iz kineskog grada Wuhana se pojavljuju vijesti o izrazito zaraznoj bolesti koja uzrokuje visoku temperaturu, slabost, mučninu, jake bolove u mišićima i kod teško oboljelih smrt. Kineski centar za kontrolu i prevenciju bolesti utvrdio je da je riječ o korona virusu SARS-CoV-2 (teški akutni respiratorni sindrom korona virus 2), a bolest, je imenovana kao korona –

⁴² Anušić, Velika pandemija španjolske gripe iz 1918. između znanstvenih mogućnosti i ograničenja modernoga doba, 163.

⁴³ Vonić, Španjolska gripa u Osijeku 1918., 217.

⁴⁴ Delić, Španjolska gripa 1918.-1919. u Puli: urbana slika pandemije, 315.

⁴⁵ Bishop, Economic Effects of the Spanish Flu, 10.

⁴⁶ Barro et al, 'The Coronavirus and the Great Influenza Pandemic: Lessons from the "Spanish Flu" for the Coronavirus's Potential Effects on Mortality and Economic Activity', 5.

virusna bolest 2019., odnosno COVID-19.⁴⁷ Kao i kod španjolske gripe, širenje bolesti je jako brzo zahvaljujući visoko razvijenim i izrazito frekventnim načinima transporta ljudi, životinja i stvari i već početkom 2020.g., prvi slučajevi zaraze korona virusom su zabilježeni u Europi. Uz inicijalno neutvrđen točan uzrok, načine širenja i tijek bolesti kojeg se može očekivati, svjetska populacija je pod osjećajem straha i panike. Poduzimaju se mjere zaštite koje obuhvaćaju smanjivanje socijalnih kontakata, fizičko distanciranje, ograničavanje kretanja za zdrave i svojevrsne kućne karantene za oboljele odnosno obveze samoizolacije. Pandemija COVID-19 je prouzrokovala iznimne posljedice na gospodarstva diljem svijeta, a u ovom radu se naglasak stavlja na utjecaj na nacionalno gospodarstvo Hrvatske – a o čemu će detaljnije biti obrazloženo kasnije u radu.

1. 2. Krize u Hrvatskoj

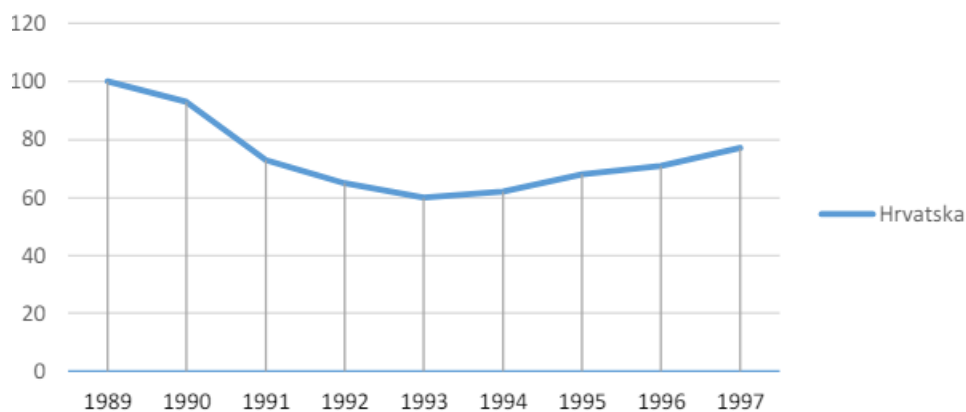
Zemlje u razvoju nemaju gospodarski kapacitet apsorbirati negativne utjecaje koje donose krizna stanja bez značajnih oscilacija u gospodarskim kretanjima. Hrvatska, kao zemlja u razvoju je tako konstantno pod udarcima određenih kriza, a karakterizira ih djelovanje sila ponajprije iz internog, a potom iz eksternog okruženja. Od 1989.g. Hrvatska je prošla kroz tri recesije. Prva tranzicijska recesija je trajala od prvog kvartala 1990. do četvrtog kvartala 1993.g. odnosno pune četiri godine. Druga, kasna tranzicijska recesija je trajala od četvrtog kvartala 1998. do četvrtog kvartala 1999.g. odnosno godinu i jedan kvartal. Treća, financijska kriza ili recesija od 2009.-2014.g. gotovo šest godina. Na temelju toga se zaključuje da su hrvatske gospodarske krize vremenski dugotrajne, odnosno perzistentne.⁴⁸ Osamostaljenje i stvaranje Republike Hrvatske su obilježila politička previranja i ratna zbivanja. Osim toga, kao i ostale istočnoeuropske države, Hrvatska je početkom 1990.godina, a na samom početku svoje samostalnosti odabrala prelazak sa centralnog odnosno sa planskog na tržišno gospodarstvo. Takva tranzicija, uz ratno stanje i političke nestabilnosti su utjecali na pojavu tranzicijske recesije. Posljedice i trajanje te krize je dodatno pojačao i iznimno loše proveden proces privatizacije.

Tranzicijska ekonomija podrazumijeva ono gospodarstvo koje je u procesu promjene jednog oblika ekonomije u drugi, primjerice prijelaz iz planske, centralizirane ekonomije karakteristične za socijalističke države, u tržišni oblik koji je obilježje kapitalističke privrede. Države komunističkih ustrojstava, kao Jugoslavija i zemlje Sovjetskog saveza su prolazile kroz

⁴⁷ Xie, Chen, Insight into 2019 novel coronavirus- An updated interim review and lessons from SARS-CoV and MERS-CoV. 119.

⁴⁸ Obadić, Tica et al, *Gospodarstvo Hrvatske*, 27

tranzicijsko razdoblje početkom devedesetih godina 20.-og stoljeća. Takvi tranzicijski procesi su bili dugotrajni, uključivali su opsežne strukturalne promjene koje su obuhvaćale potpunu reorganizaciju gospodarstva zemlje. Tranzicijski procesi u zemljama istočne Europe su podrazumijevali korijenite društvene promjene, u nekim državama, kao u Hrvatskoj su procesi tranzicije bili provođeni pod ratnim okolnostima. U Hrvatskoj je zbog Domovinskog rata proces tranzicije dodatno otežan zbog okupacije teritorija te prostorne odvojenosti dijelova teritorija. Nužni troškovi koji su proizlazili iz potrebe poduzimanja obrane u ratu, u kombinaciji sa restrikcijama iz inozemstva su doprinijeli stvaranju nestabilnog tečaja hrvatske kune i neuravnoteženim cijenama, dodatna nepovoljna okolnost je proizlazio iz toga što je izrazito velik udio radno sposobnog stanovništva sudjelovao u ratu.⁴⁹ Zbog svega toga prva tranzicijska kriza u Hrvatskoj je bila iznimno duboka i dugotrajna. Tu krizu je prije svega karakterizirao pad proizvodnje i potrošnje, rast nezaposlenosti i općeniti pad životnog standarda tipičan za ratne okolnosti.⁵⁰ Hrvatsko gospodarstvo i državno uređenje se u ovom periodu nalazilo pred značajnom sveobuhvatnom promjenom planskog u tržišno gospodarstvo, a dodatni faktor koji je pojačavao razinu složenosti situacije u zemlji je predstavljalo uvođenje demokratskog političkog sustava koji je utjecao na dosadašnji društveni sustav. Na slijedećem grafikonu je prikazano kretanje realnog BDP-a u Hrvatskoj, za promatrani period od 1989. do 1997.g.

Grafikon 1. Kretanje realnog BDP-a RH tokom razdoblja tranzicijske recesije

Izvor: Havrylyshyn, Izvorski i van Rooden (1998).

⁴⁹ Obadić, Tica et al, *Gospodarstvo Hrvatske*, 28. i 29.

⁵⁰ Bujas, *Stabilizacijom do gospodarskog rasta*, 120.

Na priloženom grafikonu se može uočiti inicijalni pad BDP-a u 1990.-oj godini koji se promatra kao posljedica brojnih ekonomskih prilagodbi i izazova koji su procesom tranzicije bili stavljeni pred gospodarstveni sustav. Ipak BDP nastaje padati sve do 1993.g. što je rezultat pojačanog utjecaja ratnih razaranja u državi, smanjene proizvodnje i spomenutih nestabilnosti tečaja. Regionalna vojno politička situacija je stabilizirana u ljeto 1993. g., tako da su osigurani potrebni uvjeti za popravak gospodarstva, kao što su bolja kontrola novca, izgradnja novčanih rezervi i smanjenje dugova države i javnih poduzeća, politika koja se odnosi na velika gospodarska pitanja dobila je mogućnost da se uključi i popravi gospodarstvo putem novih promjena i stabilizacije situacije. Krajem 1993.g. hrvatsko tržište se otvara i uz reduciranu stopu inflacije te uz efikasnije upravljanje resursima, stimuliran je budući gospodarski napredak koji je nacionalnoj privredi tada bio nužan. Kao što je vidljivo iz priloženog grafikona 1., tokom 1994. g. se zamjećuje lagan rast BDP-a od 5,9%, a taj pozitivan trend se nastavlja i u slijedećim godinama, pa je tako u periodu od 1994. do 1997. g., prosječna godišnja stopa rasta BDP-a iznosila 6,3%.⁵¹

Usljedila je druga tranzicijska kriza, sa početkom u 1998.g., smatra se da je nastala pod utjecajem brojnim činiteljima iz interne i eksterne okoline. Završetkom Domovinskog rata, gospodarstvo Hrvatske se oporavlja, ali nastavlja se sveobuhvatan proces privatizacije ali i bankarska kriza. Bankarska kriza iz 1998. i 1999.g. dovela je do smanjenja broja banaka sa 60 na 43, a troškovi sankcije banaka prema posljednjim procjenama iznose oko 13 milijardi kuna.⁵² Dodatno, čimbenici u okruženju kao azijska kriza i rat na Kosovu su bili nepovoljni za stvaranje gospodarstvenoga rasta u Hrvatskoj. Naime, 1997.g. dolazi do već spomenute Azijske krize koja je prvotno zahvatila azijske zemlje, a potom i Rusiju slijedeće godine. Prilikom kriznog razdoblja i devalvacije ruskog rublja dolazi do usporavanja privrednih aktivnosti u državama srednje Europe i Baltika. Krucijalni vanjski faktor koji je utjecao na pad hrvatskog BDP-a bile su NATO-ove ratne akcije na Kosovu. Naime, NATO je od ožujka do lipnja 1999.g. bombardirao vojne ciljeve u tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji, današnjoj Srbiji.⁵³ Unatoč tome što se tada rat nije vodio na teritoriju Hrvatske, strani turisti nisu bili previše zainteresirani za provesti ljetovanje u Hrvatskoj radi nedalekog rata koji se odvijao u Kosovu. Zbog takve, drastično smanjene turističke potražnje, niska razina izvoza je dovela do smanjena BDP-a.

⁵¹ Mervar, Nestić, Makroekonomska politika i gospodarski rast u Hrvatskoj: stanje i perspektive,

⁵² Obadić, Tica et al, Gospodarstvo Hrvatske, 29.

⁵³ Obadić, Tica et al, Gospodarstvo Hrvatske, 29.

Svjetska financijska kriza započela je u rujnu 2007.g., u SAD-u, to je bankarska kriza koja se razvila u razornu svjetsku financijsku krizu. Nastaje spletom mnogobrojnih čimbenika od kojih se ističe pucanje nekretninskog balona nastalog radi loših drugorazrednih hipotekarnih kredita i složenih financijskih derivata izdanih nedostojnim dužnicima katalizirano propašću investicijske kuće Lehman brothers. Kriza se brzo proširila svijetom radi iznimno visoke razine povezanosti investicijskih kuća i svjetskih banaka iz čega proizlazi osjetljivost i postepeni krah bankovnog sustava. Hrvatske financijske institucije su tokom cjelokupnog perioda trajanja krize uspjele osigurati stabilnost poslovanja. Recesija je u Hrvatskoj najviše negativno utjecala na subjekte koji djeluju unutar privatnog poduzetništva i porezni resor.⁵⁴ Nezanemarivo je trenutno stanje Hrvatske koji su uključivali brojne probleme unutar gospodarstva koje je u stvari samo dodatno pogoršala pojava globalne financijske krize koja se iz okoline prelila na Hrvatsku. Izrazitu ranjivost su predstavljale visoke razine zaduženosti te ovisnosti robne razmjene Hrvatske sa članicama EU sa udjelom od oko 60% sveukupne razmjene.⁵⁵ Nadalje radi sve viših troškova zaduživanja, dolazi do općeg reduciranja gospodarskih aktivnosti i pred proizvodne djelatnosti dolazi izazovno razdoblje za opstanak. Najviše su pogođene djelatnosti trgovine, građevine, turizma i prerađivačka industrija. Poduzete drastične redukcije proizvodnje dovode između ostalog do smanjenja izvoza, zatim do otpuštanja radnika a potom se smanjuje udio osobne potrošnje koja čini najveći dio BDP-a, sve to je uz udar iz svijeta utjecalo na nastanak dugotrajnog razdoblja velike recesije u Hrvatskoj. Najveći pad BDP-a je zabilježen u 2009.g., kada je realna stopa rast iznosila -7,38%. Registrirana nezaposlenost prema HZZ-u u 2014. g. iznosila 328 187 nezaposlenih, a to je ujedno i najveći broj u hrvatskoj povijesti od osamostaljenja.⁵⁶ Smatra se da je teška gospodarska situacija uslijed krize i izrazito dugo trajanje krize (u odnosu na zemlje u okruženju) rezultat zakašnjele reakcije tadašnje Vlade i dotadašnjih strukturnih problema hrvatskog gospodarstva.

Posljednja kriza koja je razdrmala nacionalno gospodarstvo Hrvatske je ona nastala pod utjecajem pandemije virusa COVID-19.

⁵⁴ Obadić, Tica et al, op cit, 30.

⁵⁵ Crobex: Statistika

⁵⁶ Obadić, Tica et al, op cit, 30.

2. Globalna financijska kriza 2008.godine - uzrok, tijek i posljedice

Unatoč tome što sve države u svijetu teže miru i gospodarskoj stabilnosti i aktivno poduzimaju mjere za ostvarivanje ravnoteže funkcioniranja svojega gospodarstva, nerijetko se događaju poremećaji u privredi. Promjene koje se događaju u svijetu donose određene pozitivne i negativne utjecaje po pojedina gospodarstva. Zbog svojih negativnih utjecaja i razine nestabilnosti koje donose, krize su specifičan izvor interesa znanstvenicima za promatranje. Nije moguće točno predvidjeti kada će se kriza dogoditi, ipak je moguće anticipirati na temelju prošlih iskustava i ekonomskih modeliranja hoće li se kriza dogoditi i pritom identificirati prijeteće uzročnike potencijalne krize. Globalna financijska kriza koja datira iz 2008.godine se danas zbog svojih posljedica smatra značajnijom nakon Velike depresije koja se dogodila 1929.godine. Svoj začetak je imala na području SAD-a, gdje se kao plodno tlo krahu između ostalog pokazalo jako razvijeno financijsko tržište sa brojnim financijskim proizvodima i ljudska pohlepa. Nastanak krize koja se iz država sa kompleksnim financijskim tržištem, prije svega američkoga proširila na preostale dijelove svijeta je puno složenija te je rezultat preklapanja brojnih uzročnika. Zbog iracionalnog precjenjivanja vrijednosti dionica i nekretnina stvorili su se mjehurići odnosno financijski i nekretninski baloni. U pojedinim slučajevima spomenuti mjehuri ili baloni nastaju uslijed umjetno stvorene potražnje za određenim proizvodom do mjere da cijena raste van gabarita stvarne vrijednosti tog proizvoda i to sve dok ne doživi krah. Tako stvorene krizne situacije uslijed prenapuhane potražnje je svijet već doživio više puta ali u manjem obimu, sa skromnijim efektima. Neki ekonomisti smatraju da su ljudi sa svojim ponašanjem uvjetuju stvaranju balona na tržištima. I to ekscesivnim podizanjem cijena dionica iznad njihove realne vrijednosti sa ciljem da pritom maksimiziraju svoju zaradu. S druge strane, banke su bile orijentirane na plasiranje loših kredita i pozajmica kupcima stanova sa primanjima koja nisu bila dovoljna da kupci uopće podmire mjesečne rate kredite. Navedeni razlozi se danas promatraju kao glavni uzročnici financijskog kolapsa.

2.1. Razvoj globalne financijske krize

Financijska kriza nastala u SAD-u svoj daljnji razvoj i evoluciju u globalnu krizu između ostaloga zahvaljuje svjetski povezanom financijskom tržištu. Takozvane toksične vrijednosnice koje su

predstavljale poseban faktor nastanku krize su posjedovale brojne multinacionalne korporacije te institucionalni ulagači, pa se s obzirom na položaje njihovih podružnica u svijetu, pod djelovanjem globalizacije, pad vrijednosti financijskih instrumenata preslikao na ostatak svijeta. Nadalje, financijske ustanove su izdavale kredite i zajmove korisnicima bez adekvatnog jamstva da će se izdani kredit moći naplatiti. Dolazi do razvoja ekonomskog šoka na globalnoj razini, a potom i krize koja je pogodila financijsko tržište, a uslijed smanjenog povjerenja i panike dolazi do situacije da depozitari napuštaju banke zbog čega se banke nalaze u problemima sa likvidnošću i solventnošću, to je posljedično dovelo do propadanja banka i financijskog kraha. Kako bi spriječila daljnje propadanje i kolaps cjelokupnog financijskog sustava, države poduzimaju opciju spašavanja banaka.⁵⁷ Tako su neposredno nakon početka krize, čelnici prvo Sjedinjenih Američkih Država, a potom i ostalih - krizom zahvaćenih država, inicirali spašavanja financijskih institucija i njihovu zaštitu primjenjujući monetarne i fiskalne instrumente i sve to kako bi spriječili eventualni krah financijskog sustava.

Početak 21. st. financijskim sektorom SAD-a dominiralo je pet investicijskih banaka: Goldman Sachs, Morgan Stanley, Lehman Brothers, Merrill Lynch i Bear Stearns, dva financijska konglomerata: City Group i JP Morgan, tri osiguravajuće kuće: Aig, Mbia i Ambac te tri rejting agencije: Moddys, Standard Poor i Fitch. Sve ih je povezivao osiguravajući lanac – sustav koji je spajao trilijune dolara, u hipotekama i kreditima s investitorima diljem svijeta.⁵⁸ Uobičajeni način kojim su se ljudi kreditirali u bankama podrazumijeva podizanje kredita u banci i to nakon rigorozne provjere kreditnih mogućnosti zajmoprimca od strane banke, naravno sa očekivanjem da će se ostvareni kredit vratiti banci u ugovorenim mjesečnim anuitetima tijekom unaprijed utvrđenog trajanja dugovanja. Ipak suvremeni način kreditiranja biva kompleksniji od toga. Tako se podrazumijeva kombiniranje brojnih vrsta financijskih proizvoda i njihovo konzumiranje, a u vremenu koje je prethodilo krizi, takvi su se financijski proizvodi izdavali bez potpunog jamstva da će se dugovanje u spomenutim raznim kombinacijama financijskih derivata doista i vratiti banci. Značajan faktor nastanku krize je slijedeći model poslovanja koji je ujedno obilježio pretkrizno razdoblje, a podrazumijeva objedinjavanje više bankarskih proizvoda i daljnju prodaju tako složenih paketa drugim vjerovnicima. Banka bi ostvarila prodaju hipotekarnih kredita

⁵⁷ Žigman, Klobučar i Jalšenjak. Utjecaj financijske krize na društvenu preraspodjelu: razlozi, rezultat i etički osvrt, 3.

⁵⁸ Marić, Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, 217.

investicijskim bankama koje su ih nadopunjavale s drugim hipotekama i kreditima, što je uključivalo: studentske kredite, kredite za vozila i dugove po kreditnim karticama. Takav jedinstven financijski derivat je imenovan kao kolonizirana dužnička obveznica(CDO). Kako bi dodatno podigle vrijednost, postigle veću cijenu i bržu daljnju prodaju, investicijske banke su plaćale rejting agencijama za što bolju ocjenu CDO-a, zbog čega je velikoj većini dodijeljena najveća moguća ocjena AAA.⁵⁹ Unatoč tome što se rejting agencije smatraju kao neovisne te bi kao takve trebale osiguravati objektivno i nepristrano mišljenje o kreditnom riziku procjenjivanoga subjekta, u ovom slučaju, djelovale su upravo suprotno. Uloga rejting agencija nije zanemariva u stvaranju krize, ipak su ta poduzeća jedna od najznačajnijih i najmoćnijih aktera kapitalističkog sustava čije odluke i prosudbe utječu na sve pripadnike globalnog tržišta, kako na privatne kompanije i firme tako i na države i lokalne zajednice.⁶⁰ Kreditni rejting služi kao ocjena koja u svojem slovnom izrazu nudi brzu i jedinstvenu ocjenu kreditne sposobnosti subjekta koji je procjenjivan. Ocjena se donosi na temelju kreditne povijesti i ponašanja dužnika odnosno zainteresiranog kupca kredita. Također se u obzir uzima i imovina dužnika, obaveze i cjelokupna poslovna aktivnost i zaposlenja koja ima.

Otprije spomenute rejting agencije: Moody, Standards and Poors i Fitch su ostvarivale izdašne naknade u milijardama dolara izdajući iznimno visoke ali neistinite i neodgovarajuće ocjene vrlo rizičnim vrijednosnicama. Visina njihovih provizija odnosno prihoda je ovisio o količini ocjenjenih i visini boniteta kojima bi vrednovale vrijednosnice. Da bi osigurali sebi bogatstvo, mnogim strukturiranim vrijednosnicama su mahom uz novčane kompenzacije dodjeljivali AAA bonitetne ocjene. Takav način potkupljivog ocjenjivanja je razlog zašto je Lehman Brothersa samo nekoliko dana prije bankrota imao ocjenu A2.⁶¹ Svjesne svojega utjecaja, dajući lažne odnosno potkupljene, subjektivne i krive ocjene financijskim instrumentima, kreditne rejting agencije su dovodile potencijalne zajmoprimce ali i investitore, mirovinske i osiguravajuće fondove u zabludu.

Kontradiktorno svojoj izvornoj funkciji, davanja neovisnog, objektivnog mišljenja o kreditnoj sposobnosti procjenjivanog subjekta, umjesto da eliminiraju asimetričnost informacija,

⁵⁹ Marić Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, 217.

⁶⁰ Begić, J.; Regulatorna moć kreditnih rejting agencija u kontekstu globalnog financijskog sistema, str 6. <https://hrcak.srce.hr/file/155695>

⁶¹ Marić Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, 219.

rejting agencije su ih dodatno produbljivale. Makar je nerijetko zanemaren njihov utjecaj u globalnoj krizi, evidentno je da su veoma zaslužne za financijski krah koji je zadesio svijet. Prilikom prozivanja na preuzimanje zasluga za nastalo stanje financijskog kraha, rejting agencije su izbjegle svaku odgovornost i pravne posljedice jer su zaštićene Prvim amandmanom koji ih izjednačava s medijima, pri čemu su njihove ocjene okarakterizirane kao mišljenja i predviđanja stoga ih je nemoguće sudski goniti.⁶² Zahvaljujući spomenutoj mogućnosti izbjegavanja ikakve osobne odgovornosti, te uz izdašne naknade za obavljena ocjenjivanja, kreditne rejting agencije i dan danas opstaju i nastavljaju svoje poslovne aktivnosti.

Sa vjerom da se obvezuju na visoko ocjenjen, stoga siguran financijski proizvod, nedovoljno informirani kupci ali i fondovi željni brze zarade su nezasitno kupovali lažno ocijenjene kredite. Na koncu, spoj takvih pogodnosti je omogućio mnoštvu ljudi dobivanje hipotekarnog kredita što je posljedično snažno utjecalo na povećanje cijena nekretnina. Sveukupna vrijednost takvih toksičnih kredita je procijenjena na preko 600 milijardi dolara u deset godina koje su prethodile krizi, čime je stvoren najveći financijski balon zabilježen u povijesti.⁶³ Poseban problem u krizi i faktor nastanka predstavljaju drugorazredni hipotekarni krediti.

Razdoblje 1990.-2000.g. je u SAD-u obilježeno sa iznimno velikim porastom izdavanja zajmova kreditno nedostojnim zajmoprimcima, oni su okarakterizirani kao pojedinci koji nisu udovoljavali tipične kreditne zahtjeve kao što su odgovarajući kreditni bonitet, prikladan omjer iznosa zajma i vrijednosti imovine u vlasništvu, omjera duga i osobnog dohotka itd.⁶⁴ Zbog iznimno niskih kamatnih stopa građani su masovno gradili kuće jeftinim posuđenim novcem, zbog takve situacije na tržištu, cijene na tržištu nekretnina su rasle. No, s druge strane u takvim ekonomskim uvjetima investitorima se nije isplatilo oročiti svoje štednje te je rasla potražnja za alternativnim vrstama ulaganja u razne financijske derivate koji nose primamljive prinose. Veliki rast izdavanja drugorazrednih hipoteka bio je uvjetovan iznimno povoljnim uvjetima na tržištu novca, odnosno ekspanzivnom monetarnom politikom. Banke su bile sklone drugorazrednim hipotekama zbog toga što su u uvjetima konstantnog i stabilnog rasta tržišta nekretnina smatrale da će u svakome trenutku moći naplatiti svoja potraživanja sa samim nekretninama, ukoliko njihovi klijenti prestanu plaćati rate. Na temelju ovakve politike, banke su zapakirale i prodavale

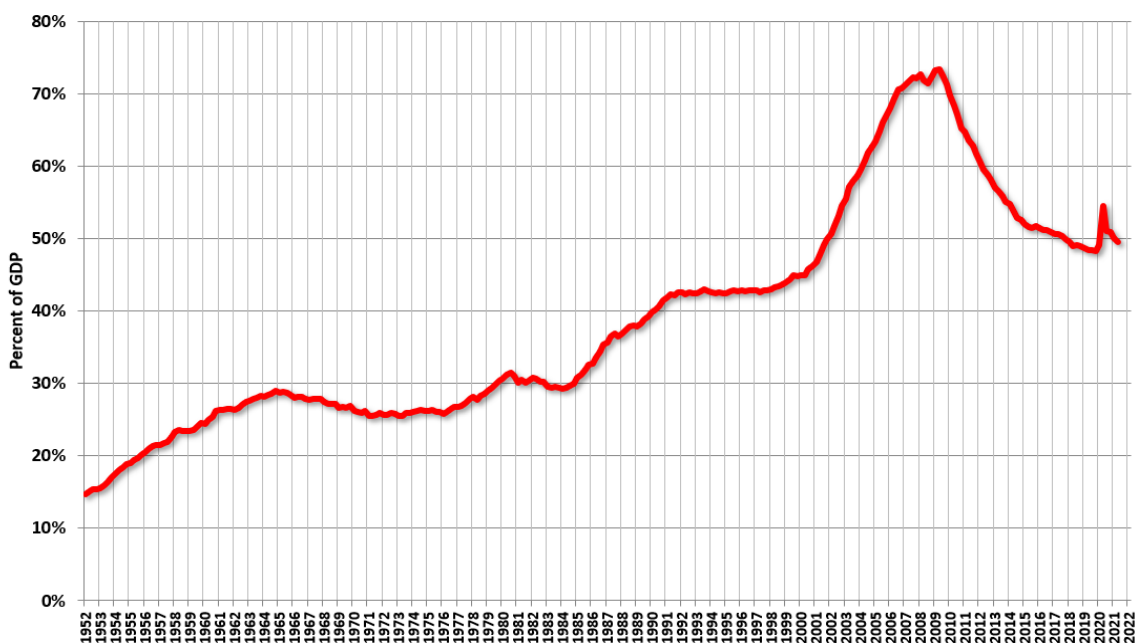
⁶² Scalet, Kelly, The ethics of credit rating agencies: what happened and the way forward, 15.

⁶³ Marić Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, 217. - 218.

⁶⁴ McDonald, Fannie Mae and Freddie Mac: Turning the American Dream into a Nightmare, xii.

pakete hipoteka kao hipotekarne obveznice ili CDO(*Collateral debt obligation*). Tržište je iznimno dobro prihvatilo ovakav instrument zbog stabilnosti i kontinuiteta rasta tržišta nekretnina. Banke su bile toliko uvjerenе u njihove hipotekarne obveznice ili CDO-e da su krenule prođavati i osiguranje odnosno CDS (*Credit default swap*) gdje bi uz određenu naknadu investitori osigurali svoju naplatu čak ako hipoteke prestanu generirati prihode banci, zbog toga što su bankari bili uvjereni da će se moći naplatiti prodajom nekretnine. Ukoliko hipoteke prestanu generirati prihode, banka se CDS-om obvezuje platiti veću svotu svojim investitorima, tu se najbolje vidi koliko su banke bile sigurne u svoje CDO-e. CDS su bili vrlo popularni među investitorima zbog sigurnosti koje su im garantirale, a banke su bile uvjerenе kako ta osiguranja nikada neće morati plaćati. Zbog ovog razloga tržište CDS-ima u SAD-u sredinom 2007. godine naraslo je na 45 trilijuna američkih dolara, otprilike duplo više nego tržište dionica.⁶⁵

Hipotekarni dug u SAD je u omjeru na BDP zabilježio trend rasta sa razine od prosječnih 46% iz 1990-ih godina, na razinu od 73% tokom krizne 2008. godine, i pritom je dostigao iznos od 10,5 bilijuna dolara.⁶⁶ Navedeno grafički prikazuje slijedeći grafikon koji prikazuje trend kretanja hipotekarnog duga u SAD-u, obuhvaćen je period 1952. – 2022.g.

Grafikon 2. Hipotekarni dug u udjelu BDP-a u SAD-u 1952.-2022.

⁶⁵ Berlatsky, The global financial crisis, 17.

⁶⁶ <https://money.cnn.com/2009/05/27/news/mortgage.overhang.fortune/index.htm> (25.04.2024.)

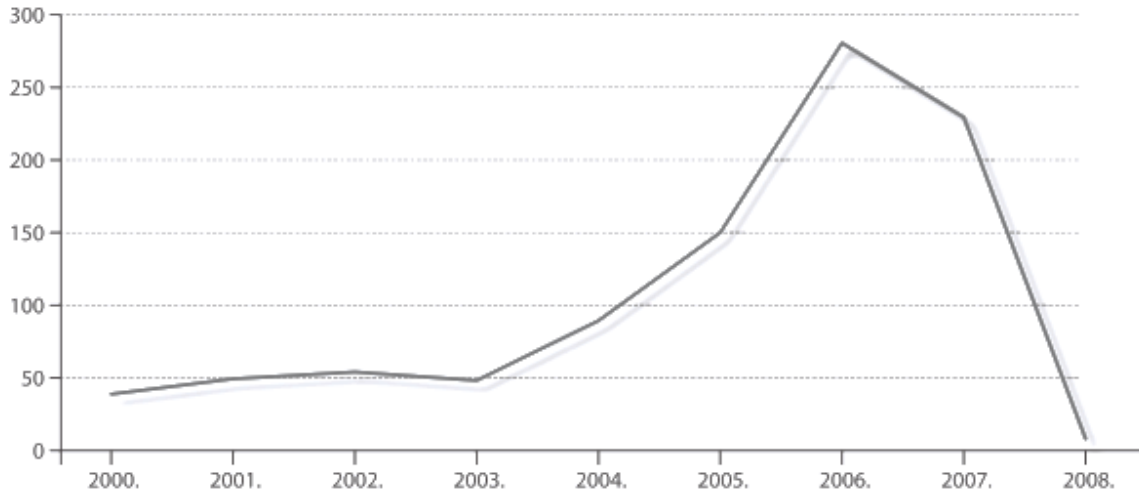
Izvor: American Bankruptcy Institute, <https://www.abi.org/newsroom/chart-of-the-day/household-mortgage-debt-as-a-percent-of-gdp-since-1952> (25.04.2024.)

Iz priloženog grafikona je razvidan strelovit rast hipotekarnog duga u SAD-u, koji je započeo 2000.g., da bi svoj vrhunac doživio 2008.g., kada je iznosio 73% ukupnog BDP-a SAD-a.

Pod novim uvjetima, izvjesnim smanjivanjem gospodarskog rasta i povećanjem kamatnjaka, građani sa svojim niskim prihodima nisu više bili u mogućnosti vraćati svoje zajmove, to jest podmirivati iznose hipotekarnih kredita. Zbog toga, građani su morali prodavati svoje nekretnine, tako se odjednom dolazi do situacije naglog povećanja ponude stambenih objekata čime se srušila do sada visoka vrijednost nekretnina. Pritom dolazi do puknuća nekretninskog balona pa dužnici i investitori dolaze u nove probleme.

Vrhunac krize se dogodio 2008. godine, obilježen kolapsom hipotekarnih kredita. Naime uslijed nemogućnosti kreditno nesposobnih pojedinaca da podmiruju kredite koje su dobili unatoč nepostojanju prikladnog boniteta, jednostavno iz razloga što su njihovi bankari željeli sebi osigurati izdašne bonuse i provizije, dolazi do kraha. Ljudi nisu u mogućnosti podmiriti svoje hipoteke, pa ih banke prodaju investicijskim bankama koje ih kombiniraju s drugim sredstvima zajmova i to radi smanjivanja rizika koje su nosili problematični hipotekarni zajmovi ali i ujedno kako bi povećali svoj profit. Investicijske banke hipotekama uglavnom združuju kratkoročne kredite, dugove na debitnim i kreditnim karticama, i studentske zajmove. Tako objedinjeni zajmovi su kategorizirani u kreditnu varijantu koja se zvala kolateralna dužnička obveznica CDO(*Collateral debt obligation*).⁶⁷ Na slijedećem grafikonu se prikazuje trend kretanja izdavanja CDO kredita u razdoblju koje je prethodilo službenom početku krize, izraženo u milijardama dolara.

⁶⁷ Marić Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, 216.

Grafikon 3. Broj izdanih CDO kredita za razdoblje od 2000.g. do 2008.g. (u mlrd \$)

Izvor: Zandi, Mark. 2010. Financijski šok. Zagreb: ZŠEM, str 120.

Prikazan je linijski grafikon koji predstavlja kretanje vrijednosti izdanih CDO kredita odnosno kolateralnih dužničkih obveznica za promatrano razdoblje od 2000.g. do 2008.g., kada je financijska kriza doživjela svoj vrhunac. Tako se uočava stihijsko kretanje vrijednosti izdanih kredita u razdoblju 2000.-2003.g. koje je iznosilo 50 milijardi američkih dolara, nakon čega se naglo povećala vrijednost ukupno izdanih kredita u slijedećim godinama, i to sve do 2006.g., kada CDO krediti doživljavaju svoj vrhunac te su iznimno privlačni kupcima, a banke ih nude po jeftinim cijenama i bez realne provjere kreditnog rejtinga financijskog derivata ili zajmoprimca. Pritom vrijednost izdanih kolateralnih dužničkih obveznica raste do 300 milijardi dolara. Pad vrijednosti izdanih CDO kredita indicira početak pretkriznog razdoblja 2007.g, kada u stvari dolazi do početka propadanja onih financijskih ustanova i banaka koje su izdavale takve kredite.

Kao glavne uzroke globalne financijske krize možemo promatrati raspad balona prouzročen neravnotežom ponude i cijena nekretnina, a potom i radi sloma tržišta drugorazrednih hipotekarnih kredita i njihovih izvedenica (CDO, CDS). Nije zanemariv niti utjecaj ljudskog faktora; ljudska pohlepa i to kod bankara i predstavnika drugih financijskih institucija koju su gramzivo uzimali od lakovjernih, financijski nepismenih ljudi koji su željeli živjeti iznad svojih financijskih mogućnosti. Doprinos krizi je donio manjak regulacije i nadzora rada banaka i kreditnih rejting agencija.

2.2. Globalna financijska kriza u Hrvatskoj

Nakon vijesti o globalnom širenju krize, tadašnjoj Vladi Republike Hrvatske je trebalo puno vremena da se suoči sa recesijom koja je bila prisutna, a još duže je trebalo da se suzbiju negativni učinci koje je kriza donijela. Smatra se da je Vlada reagirala sporo i tromo, pritom produbljujući efekte krize. Unatoč tome što su mnoge europske države već početkom 2008.g. spremno i promišljeno primjenjivale planove koji su imale svrhu prevenirati i smanjiti negativne utjecaje koje nosi recesija, Hrvatska Vlada je prvotno negirala prisutnost krize u državi. Ipak na koncu veljače donesen je paket sa 10 mjera koje će suzbiti nepoželjne učinke recesije na privredu.⁶⁸ Mjere su obuhvaćale poduzimanje aktivnosti u vidu dodatnog jačanja makroekonomske stabilnosti, rasterećenja gospodarstva neporeznim davanjima (smanjenje doprinosa HGK za 25%), osiguranje likvidnosti javnih poduzeća kao i posebno krizom pogođenog privatnog poduzetništva. Od ostalih mjera se ističe ujednačavanje i usuglašavanje državnih subvencija i poticaja sa mehanizmom subvencija EU, jačanje financijskog položaja Hrvatske banke za obnovu i razvitak te jačanje turizma za uspješnu sezonu, poticanje izravnih ulaganja i prijenosa tehnologija, podrška tržištu nekretnina, jačanje nadzora nad uvozom i u konačnici podrška socijalno osjetljivim građanima odnosno osiguravanje životnog standarda ranjivih kategorija društva koje su značajno pogođene krizom.⁶⁹ Učinkovit korak Vlade kojim je postignuta uravnoteženost i sigurnost banaka je poduzet u listopadu 2008., kada je kriza bila ograničena na financijski sektor, tada je povišena razina iznosa jamčenih depozita građana sa 100 000 na 400 000 kuna. Unatoč lošoj atmosferi u svojoj i ekonomijama svih europskih država, hrvatska Vlada je zanemarivala negativno kretanje makroekonomskog stanja i tadašnji proračun temeljila na predviđanju rasta BDP-a od 2% i uz procjene deficita od 0,9%, makar je bilo evidentno da je izvjestan pad BDP-a u 2009.g. naknadno se radi rebalans proračuna koji je obilježen znatnim reduciranjem rashoda u iznosu od 5,4 milijarde kuna, uz planirani deficit od 1.4% BDP-a⁷⁰

Od dugih poduzetih aktivnosti sa karakterom antirecesijskog djelovanja, ističu se neobavezne preporuke koje Vlada donosi u studenome. Navedene preporuke su donesene u takvom opcionalnom obliku iz razloga što su se lokalni izbori približavali, a rekonstruiranje javnog

⁶⁸ Mlikotić, Globalna financijska kriza - uzroci, tijek i posljedice, 90.

⁶⁹ Vlada Republike Hrvatske

<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva/Paket%2010%20antirecesijskih%20mjera.pdf>
(29.04.2024.)

⁷⁰ Mlikotić, Globalna financijska kriza - uzroci, tijek i posljedice, 90.

sektora sa pretpostavkom otpuštanja zaposlenih u tom sektoru, u toj situaciji nije bila izgledna radi ugrožavanja izbornih rezultata.

U srpnju 2009.g. tadašnji premijer Ivo Sanader podnosi ostavku na svojoj funkciji i pritom šokira hrvatsku javnost i pridonosi stvaranju nestabilnosti u državi.⁷¹ Indeks Zagrebačke burze, Crobex tom prilikom bilježi pad vrijednosti za 4,3%.⁷² Sličnost financijske krize u Republici Hrvatskoj sa svjetskom financijskom krizom je pad dioničkog indeksa, točnije CROBEX-a, kao i neto imovine investicijskih fondova. Naime, Republiku Hrvatsku je 2004. godine zahvatio entuzijazam ulaganja u dionice i investicijske fondove. Brojni ulagači su se zaduživali očekujući dobru i brzu zaradu. Na tržištu vrijednosnih papira te nekretnina dolazi do napuhivanja balona, a ponajprije radi niske inflacije mjerene indeksom potrošačkih cijena zbog priljeva inozemnog kapitala te kreditne ekspanzije⁷³

Nakon nerazjašnjenog iznenadnog odlaska premijera Sanadera, vlast preuzima tadašnja potpredsjednica Vlade, Jadranka Kosor. Guverner HNB-a, Željko Rohatinski obavijestio je da bi fiskalni deficit 2009.g. mogao biti veći od 14 milijardi kuna te da treba refinancirati 28 milijardi kuna duga.⁷⁴ Ekonomski institut predviđa smanjenje BDP-a od 5%, pad potrošnje kućanstva od 9%, reduciranje investicija i izvoza od gotovo 15% (uz još veći pad uvoza), te prognozira da će samo državna potrošnja ostati na lanjskoj razini.⁷⁵ Inozemni dug Republike Hrvatske u tom je razdoblju neprestano rastao. Tako je 2008. g. inozemni dug Republike Hrvatske iznosio 84,3% BDP-a, a 2009. godine čak 101,1% BDP-a, što je porast od 16,8%. Naime, pad BDP-a uzrokovan je ponajviše padom potražnje za hrvatskim robama i uslugama zbog sveprisutne recesije. Zbog porasta inozemnog javnog duga raste i ukupni javni dug koji je 2008. godine iznosio 39,6% BDP-a, a samo godinu dana kasnije 49% BDP-a, što je porast od 9,4%.⁷⁶

Sa ciljem održavanja fiskalne stabilnosti, Vlada u kolovozu 2009.g. donosi rebalans proračuna, pritom povećava stopu PDV-a na a 23% i usputno uvodi dodatni takozvani krizni porez u iznosu od 2% na primitke (plaće, mirovine, dividende, udjele u dobiti) u visini od 3 000 do 6 000

⁷¹ Vlada Republike Hrvatske <https://vlada.gov.hr/prethodne-vlade-11348/11348> (29.04.2024.)

⁷² <https://rep.hr/vijesti/financije/potonuce-crobexa-zbog-odlaska-sanadera-ipak-ublazeno/541/> (29.04.2024.)

⁷³ Mlikotić, Globalna financijska kriza - uzroci, tijek i posljedice, 91.

⁷⁴ Vlahović Žuvela, Misli li Kosor požar ugasiti kerozinom, <http://www.eukonomist.com/index.php/Ekonomika-politika> (29.04.2024.)

⁷⁵ Državni zavod za statistiku, Priopćenje za javnost, <http://www.eizg.hr/AdminLite/FCkeditor/UserFiles/File/Priopcenje-EIZOutlook39.pdf> (29.04.2024.)

⁷⁶ Galac, Središnja banka kao krizni menadžer u Hrvatskoj – analiza hipotetičnih scenarija, 21.

kuna te od 4% na one iznad 6 000 kuna.⁷⁷ Spomenuti krizni porez, u narodu nazvan harač je bio izrazito nepopularan, te su najavljivani socijalni nemiri u slučaju dodatnog nametanja novih oporezivanja. Već slijedeće godine se krizni porez ukida, pod pritiskom javnosti. Zbog poduzetoga prijevremenog obustavljanja kriznog poreza, predviđa se da će proračun biti umanjen u drugoj polovici 2010.g. za 450 do 480 milijuna kuna.⁷⁸

Projekcije Europske središnje banke za Hrvatsku predviđaju povratak razine BDP-a na razinu iz 2008. g. tek u 2023. godini.⁷⁹ Ipak pad BDP-a, a time i razdoblje recesije, službeno završava 2015. g. Naime, te je godine zabilježen rast BDP-a od 1,6 % u odnosu na prethodnu 2014. godinu.⁸⁰ Generalno su tokom kriznih godina, umjesto korjenitih promjena, poduzete kratkoročne mjere kako bi se osigurala prividna kontrola nad javnim financijama. Konstantno se najavljuju ali nikako da realiziraju reforme koje podrazumijevaju smanjenje broja gradova i općina, reduciranje gabarita ogromne javne uprave ili iznalaženja efikasnog načina borbe protiv korupcije. Tako da su u Hrvatskoj prisutni unutrašnji, strukturni problemi koje je dodatno naglasila svjetska kriza. Potencijalni razvoj države je preopterećen stalno rastućim javnim dugom i deficitom evidentiranim u vanjskotrgovinskoj bilanci.

3. Svjetska kriza uzrokovana COVID -19 virusom - uzrok, tijek i posljedice

Pandemija koja je zadesila svijet početkom 2020.g., uzrokovana novootkrivenim korona virusom SARS-CoV-2 odnosno COVID-19 koji je prvotno zamijećen na području Kine. Do tada nepoznati virus je najprije zahvatio dijelove Azije, a njegovo širenje po cijelom svijetu je omogućila iznimno brza dinamika transporta ljudi i roba karakteristična za 21.st. Prvi slučajevi korona virusa kod ljudi su zabilježeni u Kini u prosincu 2019., a već u siječnju Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) objavljuje deklaraciju o hitnoj situaciji u javnom zdravstvu od međunarodne važnosti kako bi pripremila druge države svijeta na prijeteću bolest i stavila ih u stanje predostrožnosti. Dotadašnju

⁷⁷ Izvješća hrvatskog Sabora https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/inline-files/7_IHS_514.pdf, 13.

⁷⁸ Dubravica, Harač: kako je javna kampanja srušila krizni porez, 43.

⁷⁹ Europska središnja banka https://www.ecb.europa.eu/press/projections/html/ecb.projections202303_ecbstaff~77c0227058.hr.html (29.04.2024.)

⁸⁰ HNB, Informacija o gospodarskim kretanjima i prognozama, 2015

epidemiju prouzrokovanu COVID-19 virusom, WHO proglašava pandemijom 11.03.2020.⁸¹ Bolest je ćudljiva, nakon zaraze i proteka inkubacije koja je asimptomatska, kod većine zaraženih simptomi su blagi do umjereni, karakterizira je kašalj, povišena temperatura i groznica. Intenzitet simptoma ovisi o inicijalnom zdravstvenom stanju oboljeloga, pa je tako kod ljudi sa kroničnim respiratornim i kardiovaskularnim problemima, dijabetesom i sl., moguće da uslijed komplikacija zaraza virusom može završiti i sa smrtnim ishodom. Uslijed iznenadne pandemije, države su imale različite načine nošenja sa bolesti unutar svojih nacionalnih granica. Tako su neke države primjenjivale mjere karantene, socijalnog distanciranja, ograničavanja gospodarskih aktivnosti i to sve u cilju sprječavanja daljnjeg širenja bolesti i zaštite zdravlja svojih stanovnika.

3.1. COVID -19 kriza u svijetu

Bolest prouzročen virusom COVID-19 je nastala pod nerazjašnjenim okolnostima, opće prihvaćena suglasnost je da je virus potekao sa tržnice u Wuhanu, istočnokineskom gradu koji obuhvaća populaciju od 11 milijuna stanovnika, na koncu smatra se da se jedan od trgovaca na tržnici zarazio sa virusom nakon kontakta sa životinjama na tržnici. Dana 31. prosinca 2019. godine, Kina je upozorila Svjetsku zdravstvenu organizaciju na nekoliko slučajeva neobične upale pluća u Wuhanu te da je nekolicina zaraženih radila na jednoj od gradskih tržnica.⁸² Bolest se ubrzano širila na području Kine, način prijenosa podrazumijeva širenje kapljičnim putem, kašljem, kihanjem u sl. Izrazito brzom dinamici širenja bolesti je potpomogao karakter bolesti, kojeg obilježava asimptomatska inkubacija prilikom koje oboljeli nehotično širi virus. U međuvremenu, kineske su zdravstvene vlasti shvaćajući da je bolest uzela maha, 7. siječnja 2020. službeno priopćile svijetu svoja saznanja o novootkrivenom korona virusom za kojega smatraju da je uzročnik drastičnih upala pluća u Wuhanu.⁸³ Kako bi kontrolirali epidemiju, kineske vlasti poduzimaju posebne epidemiološke mjere sprječavanja širenja bolesti i to zatvaranjem tržnica, ograničavanjem prometa i kretanja ljudi među kineskim provincijama, uvode se obaveze dezinfekcije javnih prostora i površina. Unatoč opisanim naporima, bolest se širi međunarodno pa kako je već spomenuto WHO u ožujku proglašava pandemiju. Do lipnja 2020. godine pogođeno je 213 zemalja ili teritorija. Prva smrt izvan Kine dogodila se 2. veljače 2020. na Filipinima. Prvu

⁸¹ <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19> (25.06.2024.)

⁸² Hui, Dar, The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health- The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China, 51

⁸³ <https://web.archive.org/web/20200326135722/https://www.koronavirus.hr/cinjenice-o-koronavirusu/kronologija-razvoja-epidemije/59> (25.06.2024.)

smrt izvan Azije prijavila je 15. veljače 2020. Francuska, a radilo se o osobi koja je doputovala iz Kine. Prva dva Europljana koji su umrli od COVID-19 prijavljeni su iz Italije 23. veljače 2020.⁸⁴

Nakon prihvaćanja bolesti, radilo se na proučavanju virusa, njegovog načina širenja te su se razmatrale adekvatne mjere prevencije daljnje disperzije bolesti. S obzirom da se bolest širi kapljičnim putem, ljudskim kontaktom i kontaktom sa zaraženim predmetima, logično je bilo maksimalno ograničiti međusobni kontakt s ljudima. Ti načini podrazumijevaju fizičko distanciranje, izbjegavanje nepotrebne interakcije sa drugim ljudima, poduzimanje karantene odnosno samoizolacije određeni period ukoliko je osoba zarazna ili ako postoji mogućnost da je zarazna. Od ostalih epidemioloških mjera koje su preporučene, ističe se pojačana adekvatna higijena ruku i respiratorna higijena koja podrazumijeva prekrivanje nosa i usta za vrijeme kihanja i kašljanja te nošenje maske, u konačnici, sa njegovim razvojem, preporučano je cijepljenje.

Većini država je od značajnog interesa bilo zaštititi svoje stanovništvo i njihovo zdravlje, ipak spomenute mjere prevencije su dolazile pod cijenom usporavanja razvoja gospodarstva. Restriktivne mjere uvođenja karantene kojima se prisililo poslovne objekte diljem svijeta da reduciraju ili u potpunosti zaustave proizvodnju doveo je do šoka agregatne ponude. Posljedično su prouzročeni problemi u globalnim lancima opskrbe u vidu usporavanja ili izostanka isporuka roba. Međunarodni monetarni fond predviđa poteškoće u odvijanju gospodarskih aktivnosti do 2025.g. kod svih gospodarstava svijeta radi obustave opskrbe roba i sirovina prouzročenih ovom bolešću.⁸⁵ Tržište usluga kao promet, hotelijerstvo i ugostiteljstvo je doživjelo posebne gubitke tokom globalnog *lockdown-a*. Zbog znatno reducirane privredne aktivnosti diljem svijeta i izrazite neizvjesnosti, osim pada BDP-a, pada potrošnje i investicija, mnogi ljudi su ostali bez zaposlenja ili su radili u neadekvatnim radnim uvjetima. Pojava pandemije je promijenila i potrošačke navike pojedinaca, pritom utječući na promjene razina cijena roba i usluga.

Bolest COVID-19 je imala svoj inicijalno negativan utjecaj na makroekonomska kretanja naprednih gospodarstava svijeta, tako je u prvom kvartalu 2020.g. u Kini zabilježen strmoglav pad stope rasta BDP-a od 8,7%. Kina i njeni građani su jako pogođeni virusom zbog čega je cjelokupna proizvodna aktivnost usporena ili onemogućena, a kao krucijalan proizvođač sirovina i poluproizvoda te gotovih proizvoda za ostale države, obustava u proizvodnji je rezultirala drastičnim srozavanjem proizvodnje i polučila negativne rezultate za preostale države odnosno za

⁸⁴ <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (25.06.2024.)

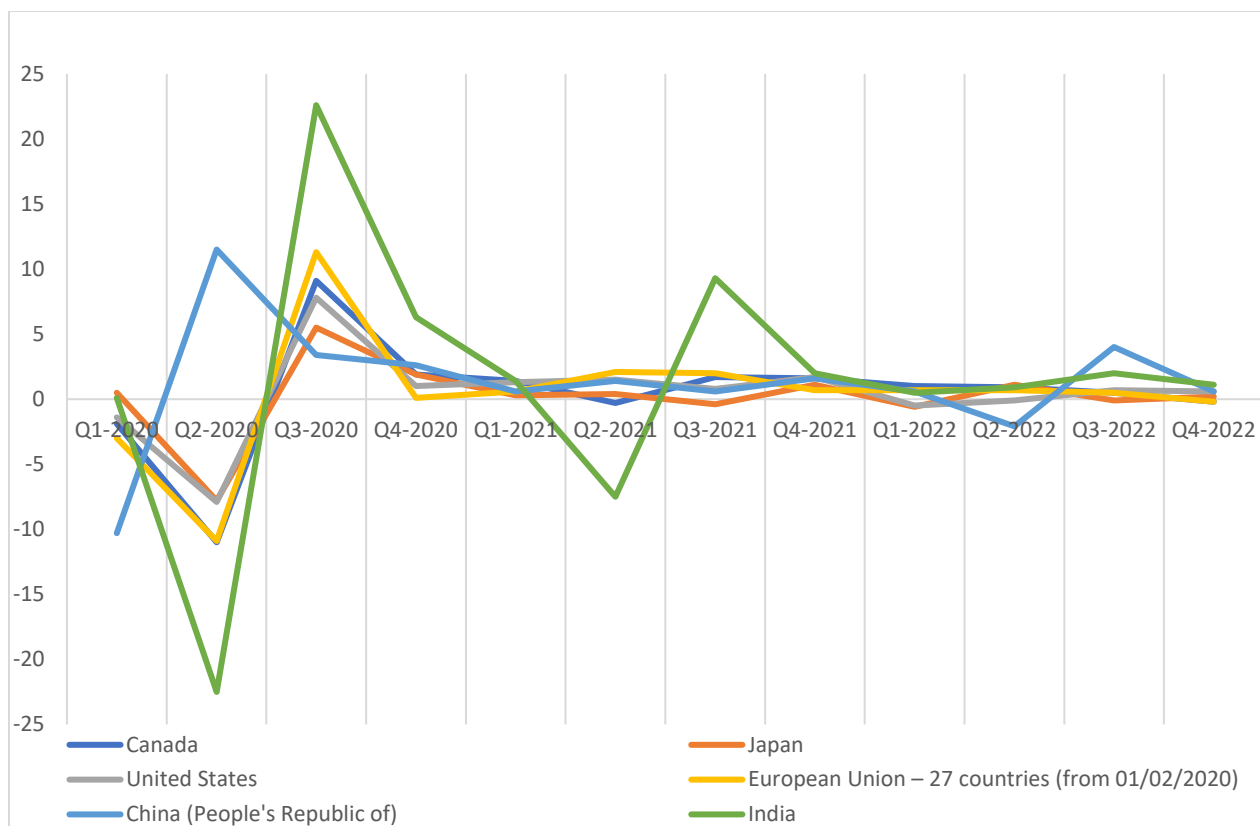
⁸⁵ <https://www.imf.org/en/Search#q=covid&sort=relevancy> (25.06.2024.)

međunarodnu ekonomiju. Spomenuti negativni učinci su postali vidljivi u drugom kvartalu 2020. g. kada su međunarodne tvrtke doživjele zastoje, izostajanja i druge poteškoće u dostavi kineskih sirovina, proizvoda i poluproizvoda.⁸⁶ Naime dolazi do svojevrsnog šoka ponude; zbog privremenog ili potpunog zatvaranja tvornica, radi suzbijanja širenja virusa ili zbog iznimnog nedostatka radnika koji su bili u karanteni, Kina je bila onemogućena proizvoditi i snabdijevati ostatak svijeta robom odnosno intermedijarnim dobrima. Značajnih 20% svjetske trgovine se realizira koristeći kineske proizvode i poluproizvode (u odnosu na 4% u 2002. godini).⁸⁷ Zbog toga posljedično dolazi do smanjenja gospodarskih aktivnosti u ostalim državama svijeta ali i finalne potrošnje. Shodno tome, skoro sve države svijeta su u drugom kvartalu 2020.g. zabilježile pad proizvodnih odnosno sveukupnih privrednih aktivnosti, osim Kine koja je u istom razdoblju zabilježila strelovit rast stope BDP-a koji je tada iznosio 10%, tako je Kina među malobrojnim državama sa pozitivnom stopom rasta u 2020. g.⁸⁸ Navedeno se može uočiti iz slijedećeg grafikona koji prikazuje kretanje realnog BDP-a za Kinu i odabrane zemlje.

⁸⁶ The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/coronavirus-spreads-to-beijing-as-china-confirms-new-cases> (25.06.202.)

⁸⁷ Kovač, Refleksije pandemije COVID-19 i utjecaj na međunarodno poslovanje, 380.

⁸⁸ The Guardian <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/coronavirus-spreads-to-beijing-as-china-confirms-new-cases> (25.06.202.)

Grafikon 1. Kretanje realnog BDP-a za odabrane zemlje (u %)

Izvor: Eurostat <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=350#> (26.06.2024.)

Priloženi grafikon prikazuje kretanje BDP-a za kvartalno razdoblje nakon početka korona krize. Promotrene države: Kanada, Sjedinjene Američke Države, Kina, Japan, članice EU 27 i Indija. Kako je prije spomenuto, Kina je ostvarila pad BDP-a u prvom tromjesečju 2020.g. što je pokrenulo ekonomske šokove u drugim državama. Ostale promatrane države su najveći pad BDP-a ostvarile u drugom kvartalu 2020.g. Najveći pad je imala Indija od -22,5%, pa zatim zemlje EU 27 i Kanada u iznosu od -10,9%. To se zasigurno može pripisati iznimnom iznenađenju, nepripremljenosti država i velikoj razini neizvjesnosti koju je virus donio sa sobom. Nakon previranja i dramatičnog kretanja BDP-a većina promotrenih država konsolidira svoje gospodarstvo do zadnjeg kvartala 2022.g.

Države diljem svijeta su poduzimale makroekonomske mjere sa ciljem reduciranja negativnih utjecaja COVID-19 virusa na gospodarstva. Tako su države osigurale direktne isplate građanima kako bi povećale osobnu potrošnju, smanjila kamatne stope, pružile odgode plaćanja poreza i doprinosa te moratorije na kredite, osigurale programe očuvanja radnim mjestima.

3.2. COVID -19 kriza u Hrvatskoj

Nedugo nakon prvog slučaja zaraze u Europi, u Francuskoj, koji je zabilježen 15. veljače 2020.g., već 25. veljače 2020. g., je evidentirana prva zaražena osoba u Hrvatskoj i to kod bolesnika koji je prethodno boravio u Italiji. Istog dana se potvrđuje drugi oboljeli, koji je bio u kontaktu sa prvim zaraženim. U ožujku se evidentira postepeno povećavanje broja oboljelih, a u istom mjesecu je zabilježen prvi oporavak od virusa ali i prva smrt prouzročena virusom.⁸⁹

Kao i ostale zemlje diljem svijeta, Hrvatska je također uvela mjere sprječavanja širenja zaraze i mjere ublažavanja negativnih utjecaja na gospodarstvo. Prvo su uvedene mjere ograničenja kretanja između granica gradova i županija te su inicijalno zatvorene ustanove kao škole, fakulteti, ugostiteljski objekti. Građani su obvezani nositi zaštitne maske za lice u prostorima te su postavljena ograničavanja okupljanja. Isprva su uspostavljeni sustavi praćenja zaraženih i osoba s kojima su bili u kontaktu kako bi se samoizolirali. Kasnije, sa smanjenjem broja oboljelih i smanjenjem frekvencije valova pandemije, mjere postaju fleksibilnije, smanjuje se broj dana obaveze karantene, prelazi se na hibridne načine održavanja obrazovanja i rada na daljinu i slično. Vlada Republike Hrvatska je utvrdila glavne mjere pomoći gospodarstvu uslijed pandemije korona virusa kao:⁹⁰

- potpore za očuvanje radnih mjesta (kroz naknade za plaće od 4000 kn neto)
- potpore za skraćivanje radnog vremena
- porezna oslobođenja i odgode plaćanja za najteže pogođene djelatnosti
- COVID 19 zajmovi za ruralni razvoj i poljoprivrednike te zajmovi za obrtna sredstva mikro, malim i srednjim poduzetnicima
- Mjere HBOR-a u vidu kredita sa 0% kamate

Hrvatska je donijela Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021.-2026. (omogućen EU financijskim sredstvima osiguranih Mehanizmom za oporavak i otpornost), koji predstavlja akcijski plan projekata, mjera i reformi koje zagovaraju osnaživanje programa u vidu istraživanja, razvoja i inovacija a promiče i sveukupno unaprjeđenje zdravstvenog sektora za predstojeće prepreke i poteškoće. Prva je svrha tog paketa ublažiti gospodarske i socijalne posljedice pandemije korona virusa.⁹¹ Navedeni plan akcija teži poticati aktivnosti koje podrazumijevaju

⁸⁹Hrvatski zavod za javno zdravstvo dostupno na: <https://www.hzjz.hr/priopcenja-mediji/covid-19-priopcenjeprvog-slucaja/> (25.06.2024.)

⁹⁰<https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-na-sjednici-donijela-mjere-za-pomoc-gospodarstvu/29137> (25.06.2024.)

⁹¹ <https://planoporavka.gov.hr/o-planu/9> (25.06.2024.)

osnaživanje rezilijentnosti resora zdravstvene skrbi u Hrvatskoj te poduzimanje aktivnosti koje će prevenirati i rješavati buduće probleme i zahtjeve u zdravstvu.

Okolnosti virusa su se odrazile na gospodarstvo Hrvatske, pritom negativno utječući na BDP i sve njegove sastavnice što se može uočiti na slijedećoj tablici koja prikazuje pojedinačno kretanje sastavnica BDP-a po potrošnoj metodi za razdoblje od drugog kvartala 2019. do drugog kvartala 2020.g.

Tablica 1. Realne stope promjene BDP-a Hrvatske prema kategorijama

%	2019.			2020.	
	IV. – VI.	VII. – IX.	X. – XII.	I. – III.	IV. – VI.
Konačna potrošnja	3	3	3,8	1,8	-10,1
Kućanstva	2,7	3,1	4	0,7	-14
NPUSK	2,4	0,5	0,6	3,9	-1
Država	3,9	2,9	3,5	4,8	0,7
Bruto investicije u fiksni kapital	8,2	5	4	3,1	-14,7
Izvoz roba i usluga	3,3	5,1	5,6	-3	-40,6
Robe (fob)	0,4	8,4	2,1	0,3	-10,9
Usluge	6,2	3,1	12,1	-9,4	-67,4
Uvoz roba i usluga	8,3	4,3	0,1	-5,8	-28,1
Robe (fob)	9,7	4,9	0,8	-1,6	-25,3
Usluge	1,9	1,8	-3,1	-25,1	-42,5
Bruto domaći proizvod	2,4	2,9	2,5	0,4	-15,1

Izvor: Državni zavod za statistiku https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/12-01-01_02_2020.htm (26.06.2024.)

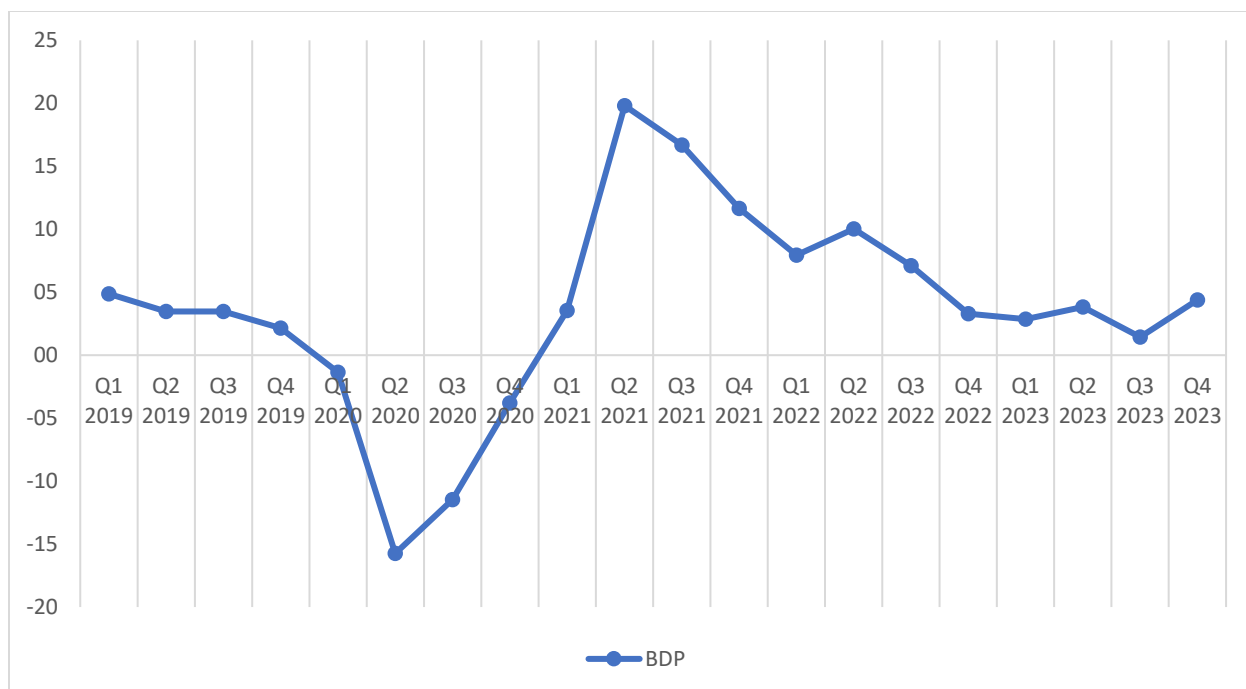
Iz priložene tablice je razvidno koliko je pandemija šokirala gospodarstvo Hrvatske. Promatraju se sastavne kategorije rashodnog pristupa računanja BDP-a, prikazana razdoblja obuhvaćaju tromjesečja. U drugom tromjesečju 2020.g. najveći pad je imala kategorija izvoza roba i usluga po stopi od -40,6% (pri čemu su dominirale usluge -67,4%, a izvoz roba -10,9%) te uvoz sa padom od -28,1% (od čega usluge -25,3%, a robe -25,3%). Kategorija konačne potrošnje je bilježila pad od -10,1%, bruto investicije su isto bilježile pad od -14,7%. Samo je državna potrošnja u tom kvartalu u odnosu na druge kategorije bilježila pozitivan blagi porast od 0,7%. Konačno, u

drugom tromjesečju 2020.g. kada je pandemija proglašena u Hrvatskoj, razina BDP-a je pala - 15,1%.

Mjere koje su obuhvaćale ograničavanje poduzimanja gospodarskih aktivnosti i kretanja ljudi su imale svoje posljedice u vidu generiranja manjih vlastitih prihoda i općenito usporavanja privrede. Svaka djelatnost je pokušala pritom maksimizirati prihode i umanjiti rashode od nastale pandemije. Strmoglav inicijalan pad aktivnosti i prihoda je zabilježen u mnogim djelatnostima, uglavnom u području obavljanja trgovine, prijevoza, prerađivačka industrija te djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane. S druge strane pozitivne rezultate generiraju djelatnosti informacije i komunikacije, javna uprava i građevinarstvo. Djelatnosti koje su uspjele iskoristiti pandemiju i pritom ostvarile rekordne rezultate su proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda, proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda te proizvodnja naftnih derivata⁹² Globalna karantena je prouzročila usporavanje trgovinskih tokova što je smanjilo vanjskotrgovinsku razmjenu, ograničenja putovanja ljudi su onemogućila turistička kretanja važna za hrvatsko gospodarstvo. Dodatni problem Hrvatskoj su bili i elementarne nepogode, odnosno razorni potresi koji su pogodili gradove Zagreb i Sisak prouzročivši brojne štete.

Popuštanjem epidemioloških mjera ipak se nazire postupno poboljšanje situacije u kojoj se Hrvatska ekonomija nalazi. Na slijedećem grafikonu se može uočiti kretanje BDP-a po kvartalima od 2020.g. do 2023.g.

⁹² https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_2_q.html (26.06.2024.)

Grafikon 2. Kvartalno kretanje realne stope BDP-a Hrvatske 2019.-2023.

Izvor: Obrada autora prema Državni zavod za statistiku, Statistika u nizu <https://podaci.dzs.hr/hr/statistika-u-nizu/> (26.06.2024.)

Pandemija je imala jak utjecaj na smanjenje BDP-a i pritom obezvrijedila ekonomiju, u drugom kvartalu 2020., BDP je iznosio povijesno najniži iznos od 15.1%. Ipak već slijedeći kvartal BDP se kreće pozitivnom smjeru ali još uvijek ostaje u negativnom području sve do prvog kvartala 2021.g. kada iznosi 3,5%. Gospodarstvo se stabilizira pa u drugom tromjesečju 2021.g. dolazi do značajnog rasta kada BDP iznosi 19,8%, nakon toga, kretanje BDP-a kao i stanje u državi se konsolidira. Na pozitivno kretanje je u najvećoj mjeri zaslužan rast realiziran u djelatnostima trgovine, prijevoza i skladištenja, prerađivačka industrija te nakon eliminiranja karantene i omogućavanja kretanja, djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane te prerađivačka industrija. Shodno navedenome kategorija koja obuhvaća potrošnju kućanstava bilježi porast za 18,4%.⁹³ Porast potrošnje je uvjetovao rast prometa u ugostiteljstvu i hotelijerstvu, povećanje prometnih usluga i povećanje pruženih usluga kulture i rekreacije što je omogućeno uslijed reduciranja epidemioloških restrikcija. Bruto ulaganja bilježe rast u iznosu od 18,3% u drugom kvartalu 2021.g., kategorija izvoza i uvoza roba i usluga također bilježi realan porast,

⁹³ https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_2_q_21.html (26.06.2024.)

segment izvoza usluga se oporavio i pritom bilježi rast od 56,3% usporedivši sa istim kvartalom prethodne godine, razina ipak ostaje ispod razine zabilježene 2019.g.⁹⁴

Kombiniranjem alata smanjenju iznenadnoj makroekonomskoj neravnoteži uz napore očuvanja ljudskih života Hrvatska je službeno privela kraju borbu sa epidemijom u svibnju 2023.

4. Analiza kretanja makroekonomskih indikatora tokom globalne financijske krize i COVID -19 krize u Hrvatskoj

Makroekonomski indikatori na sustavan i koncizan način upućuju zainteresirane u stanje gospodarstva određene zemlje, odnosno upućuju u kretanje određenog dijela gospodarstva. U vidu slijedećeg poglavlja se promatraju indikatori kao što je bruto domaći proizvod, koji jedinstveno prikazuje stanje privrede za promatrano razdoblje. Od ostalih indikatora koji omogućuju specificiran pogled na određeni dio privrede promatraju se kretanje deficita, javnog (inozemnog) duga, inflacije i stopa zaposlenosti odnosno nezaposlenosti.

4. 1. Bruto domaći proizvod

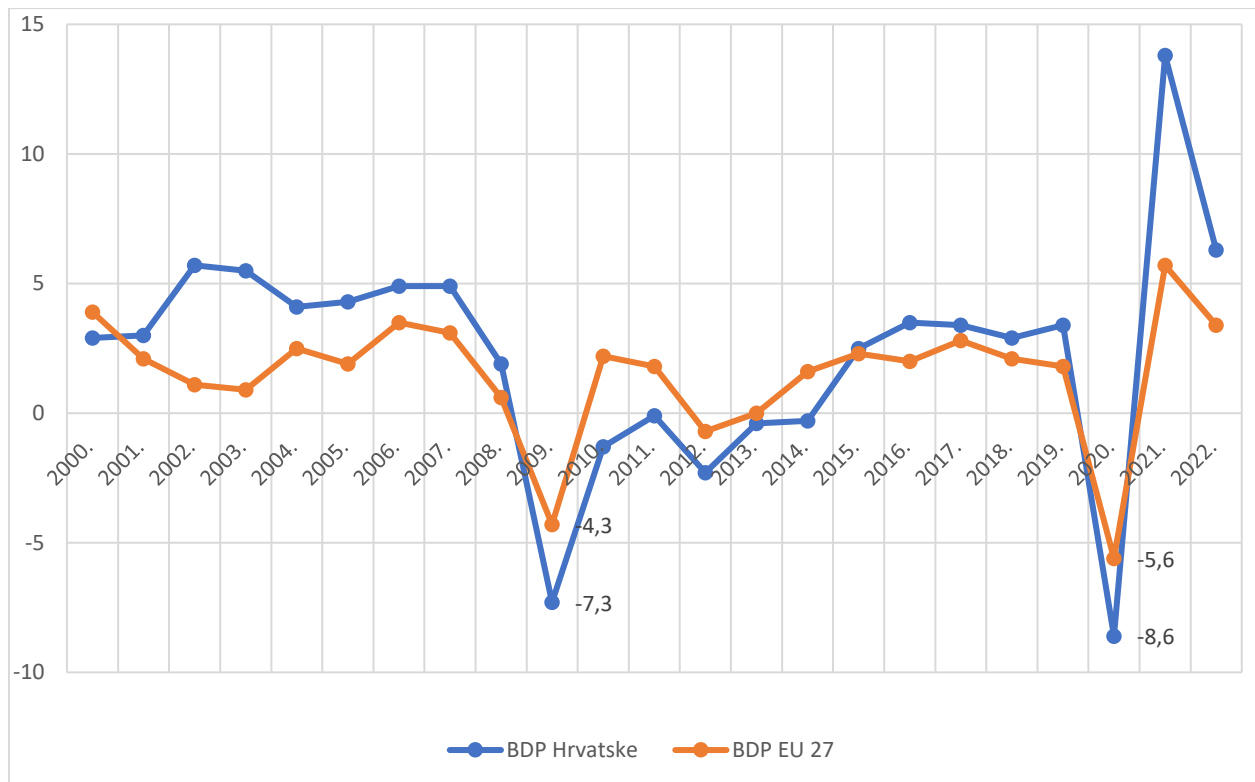
Bruto domaći proizvod (BDP) se smatra najvažnijim pokazateljem u makroekonomiji, ovaj pokazatelj indicira vrijednost sveukupne proizvodnje proizvoda i usluga u promatranoj državi u vremenskom periodu od jedne godine dana, obuhvaća zbirnu vrijednost komponenata potrošnje (C), državnih izdataka (G), bruto investicija (I) i neto izvoza (X). Pojednostavljeno, izračunava se slijedećom formulom: $BDP = C+I+G+X$.⁹⁵ Smatra se sveobuhvatnim indikatorom ukupne proizvodnje roba i pruženih usluga određene zemlje, njegova upotreba je široko rasprostranjena. Kao pokazatelj se koristi za potrebe komparacije dinamike rasta gospodarstva tokom vremena kao i za međusobnu komparaciju ekonomija različitih veličina. Dodatno, razina kretanja BDP-a će ukazati na to je li promatrana privreda u recesiji ili ekspanziji, shodno tome ukoliko je godišnja stopa BDP-a negativna dva kvartala zaredom, u Hrvatskoj će biti proglašena recesija.⁹⁶ Za spomenuti je da se BDP može izračunati proizvodnom, potrošnom i dohodovnom metodom, a sva tri pristupa unatoč tome što su njihovi izračuni temeljeni na različitim tipovima komponenti pružaju isti rezultat što je krucijalno kako bi se osigurala mogućnost međunarodne komparacije

⁹⁴ https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_2_q_21.html (26.06.2024.)

⁹⁵ Samuelson, Nordhaus, Ekonomija, 15.

⁹⁶ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, str.23.

indikatora.⁹⁷ Osim pristupa načinu računanja BDP-a, razlikuju se i nominalni i realni BDP. Nominalni BDP predstavlja umnožak količine proizvedenih dobara s njihovom odgovarajućom cijenom. S druge strane izračun realnog BDP-a se temelji na promatranju realne promjene količine proizvedenih dobara sa stalnim cijenama dobara, odnosno BDP se tada izračunava kao umnožak količine dobara i stalnih cijena.⁹⁸ Smatra se da je nominalni BDP nepouzdan iz razloga što se cijene i količine proizvedenih dobara mijenjaju tokom vremena uslijed promjena potražnje i dinamike proizvodnje u privredi, s druge strane realni BDP isključuje promjenu cijene. Tako u kriznim situacijama nerijetko dolazi do porasta cijena i smanjenja proizvodnje, tada nominalni BDP raste, ali realni pada. U suštini realni BDP isključuje inflaciju pa se upravo zato radije koristi kao pouzdaniji indikator. Na slijedećem grafikonu se prikazuje kretanje realne stope rasta BDP –a Hrvatske i zemalja EU 27 za razdoblje od 2000.-2022.godine.

Grafikon 3. Kretanje realne stope BDP-a za Hrvatsku i EU 27

Izvor: Državni zavod za statistiku <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58253> (preuzeto 12.06.2024.)

⁹⁷ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, str. 3.

⁹⁸ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, str. 6.

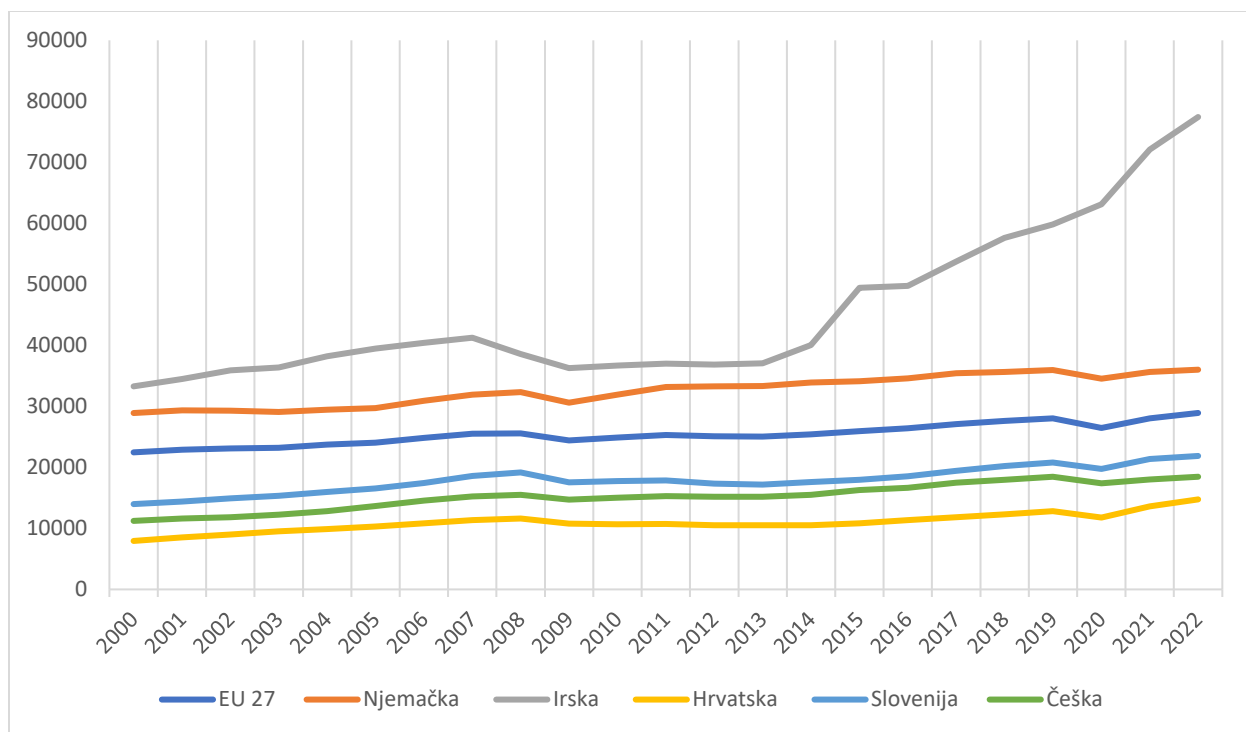
Priloženi grafikon 1. u obzir uzima kretanje BDP-a Hrvatske, a usporedno je prikazano kretanje BDP-a država članica EU. Kako je do sada u radu spomenuto, Hrvatsku su sa početkom svoje neovisnosti obilježile brojne gospodarske krize, koje su slabile gospodarstvo. Krize prouzročene tranzicijom i previranja vezana za proces tranzicije i privatizacije završavaju sa ranim 2000.-im kada se konačno stabilizira gospodarstvo Hrvatske. Politika i gospodarstvo Hrvatske je bilo okrenuto stvaranju povoljne klime za razvoj poduzetništva i značajnom privlačenju inozemnih ulaganja. BDP Hrvatske je tako imao stabilan rast sa kretanjem prosječne stope od 4% sve do 2008. god, kada dolazi do svjetske krize i strmoglavog pada BDP-a. Najniža stopa BDP-a u tom razdoblju iznosi -7,3% i to u 2009.god, a negativno kretanje trenda traje sve do 2014.g., odnosno dolazi do rasta BDP-a tek u 2015.g. kada razina BDP-a iznosi 2,3%. S druge strane, kad se dinamika kretanja BDP-a Hrvatske usporedi sa onim u državama EU, evidentne su određene razlike u razini otpornosti ekonomije. Trend kretanja BDP-a država članica EU 27 obuhvaća pad BDP-a u 2009.g., kada iznosi 4,3%, ipak rast BDP –a je vidljiv već slijedeće 2010.g. Smatra se da su krize koje su pogađale Hrvatsku dugotrajne i ustrajne, a nezanemariva je činjenica i značajan faktor tome što se uglavnom privreda ne oporavi u potpunosti prije dolaska do nove krize ili svojevrsne nestabilnosti. Tako se kriza iz razdoblja 2009. – 2014.g, u Hrvatskoj gleda kao najgori oblik recesije odnosno, „L“ oblik recesije. Dakle, nakon inicijalnog značajnog pada BDP-a u 2009.g., trend kretanja dugo vremena ostaje u negativnom području, i pri tome vlada stanje bez ikakvih naznaka da će se ostvariti pozitivno kretanje BDP-a odnosno da će se privreda skoro oporaviti. Kontinuirano niska razina BDP-a tokom dugog razdoblja recesije kao i drastična razina nezaposlenosti su opteretile funkcioniranje nacionalne ekonomije a posebno javne financije koje su imale znatno umanjene prihode uz nepromijenjenu razinu obveza. Hrvatski kreditni rejting pada pod djelovanjem smanjene razine gospodarskih aktivnosti, odnosno uslijed nedovoljnog porasta BDP-a a zatim i radi nedosljednosti provođenja i neučinkovitog izvršenja poreznih reformi. Rejting agencija Standard i Poor's srozava hrvatski kreditni rejting za zaduživanje u stranoj valuti s ocjene BBB u 2014.g., na ocjenu BB u 2015.g. koja označava špekulativni razred i značajno poskupljuje buduće zaduživanje.⁹⁹ Smatra se da je recesija u Hrvatskoj tako drugo trajala, u odnosu na ostale države u okruženju, radi unutarnjih problema u državi, a svjetska kriza je samo bila pokretač gospodarskog sloma.

⁹⁹ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, str. 30.

Slijedeća kriza koja je uzdrmala gospodarstvo je prouzrokovana COVID virusom, pri tome je manifestiran izniman pad BDP-a u 2020.g. u Hrvatskoj. Pandemija donosi makroekonomski šok i tada BDP bilježi izniman pad pa u Hrvatskoj iznosi -8,6%, a u zemljama EU 27 je izražen pad u iznosu od -5,6%. Neočekivana pandemija je utjecala na ograničenje kretanja i obavljanja gospodarskih aktivnosti. Na pad BDP-a u Hrvatskoj je osim zbog smanjenja aktivnosti trgovinskih tokova, pandemija u potpunosti onemogućila obavljanje djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva, kao i utjecala na smanjenje osobne potrošnje koja zauzima značajan udio hrvatskog BDP-a. Tako je svojevremeno zabilježen realni pad vrijednosti svih sastavnica BDP-a s rashodne strane, izuzev potrošnje opće države koja je dapače, ostvarila lagani rast. U drugom kvartalu 2020.g., inače najzastupljenija komponenta – potrošnja kućanstava bilježi najveći dosadašnji pad u iznosu od 14,0%. Zabilježeno je negativno kretanje u djelatnosti maloprodaje i to u svim vrstama trgovina, izuzev prodavaonicama hrane, tehničke opreme, ljekarnama te internetskoj prodaji.¹⁰⁰ Unatoč izrazito velikom padu BDP-a i sveopćem gospodarskom šoku, Hrvatska se kao i zemlje EU 27 već slijedeće godine popravljaju ekonomsku sliku i razina BDP-a raste na stopu od 13,8% u Hrvatskoj i 5,6% u državama EU 27. Pri tom iznimno strelovitom rastu BDP-a premašuju se pretkrizne razine BDP-a u 2019.

Usko povezan pokazatelj je BDP *per capita* odnosno BDP po stanovniku kojega se računa tako da se podijeli ukupan BDP određene države sa brojem stanovnika u toj promatranoj državi. Na taj način, BDP *per capita* utvrđuje kojom količinom novca pojedini stanovnik države raspolaže. Ujedno se smatra i pokazateljem standarda života u promatranoj zemlji. Makar je upitno koliko točan uvid u stanje blagostanja pojedinca u tom gospodarstvu utvrđuje, pokazatelji kao BDP i BDP *per capita* se svakodnevno koriste za potrebe utvrđivanja stupnja razvijenosti gospodarstva određene države i radi omogućavanja međusobnog uspoređivanja s gospodarstvima drugih država. Na slijedećem grafikonu je prikazan BDP po stanovniku za odabrane zemlje, uz Hrvatsku se promatraju države Slovenija, Češka, Njemačka i Irska te zemlje EU 27 za promatrano razdoblje od 2000.-2022.godine.

¹⁰⁰ Državni zavod za statistiku https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_2_q.html (pristupljeno 25. 06. 2024.)

Grafikon 4. BDP po stanovniku

Izvor: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en
(16.06.2024.)

Priloženi grafikon ukazuje da najmanji BDP po stanovniku od odabranih država imaju Hrvatska, Češka pa Slovenija, a najviši iznosi kod Irske i Njemačke. Kod svih promotrenih država je evidentan negativan trend kretanja BDP-a po stanovniku u periodu 2008. kada dolazi do globalne financijske krize, a zatim u 2020.g. kada dolazi do korona krize. Sve promotrene države se znatno bolje i brže oporavljaju nakon pandemijske – korona krize u odnosu na financijsku krizu. Unatoč kratkom trajanju spomenute krize, pandemija je sa sobom donijela značajan ekonomski šok, čije se posljedice ne mogu zanemariti makar se već slijedeće godine trend kretanja BDP-a po stanovniku kreće uzlaznom putanjom u odnosu na financijsku krizu iz 2008. koja je znatno duže trajala.

U slijedećoj tablici se detaljno prikazuju iznosi BDP-a po stanovniku odabranih zemalja za razdoblje 2006. – 2016. kako bi se ukazalo na dinamiku kretanja spomenutog pokazatelja u jeku krize i godina nakon izbijanja svjetske krize.

Tablica 2. BDP po stanovniku Hrvatska i odabrane zemlje

Godina	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
EU 27	24830	25510	25590	24410	24900	25330	25110	25060	25420	25950	26400
Njemačka	30930	31920	32320	30580	31940	33200	33280	33330	33920	34130	34610
Irska	40390	41270	38580	36270	36710	37030	36830	37080	40070	49420	49730
Hrvatska	10830	11380	11610	10790	10680	10710	10490	10500	10510	10850	11340
Slovenija	17460	18570	19190	17570	17750	17870	17360	17160	17620	17990	18550
Češka	14530	15250	15500	14690	15020	15310	15170	15160	15480	16290	16670

Izvor: Eurostat https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_10/default/table?lang=en
(16.06.2024.)

Iz priložene tablice se može zaključiti da među odabranim zemljama, Hrvatska ima najniži iznos BDP-a po stanovniku, a on se kreće unutar raspona od 10830 do 11340 eura kroz promatrano razdoblje 2006. -2016. U pretkriznoj, 2007.godini BDP *per capita* je imao najvišu razinu od 11610€, a najnižu razinu u 2012.g. kada je iznosio 10490€. Unatoč tome što se 2015.g. smatra kao godinom kada kriza završava u RH, standard građana se do tada nije popravio na razinu pretkrizne godine. Slovenija i Češka raspolažu sa znatno većim iznosom BDP-a po stanovniku, ipak je interesantno primijetiti da je slovenski BDP *per capita* u pretkriznoj 2008.g. iznosio 19190€ da bi drastično pao na razinu 17570€ i tako se stihijski kretao do 2016.g. kada dolazi do značajnijeg povećanja na 18550€. Češki BDP *per capita* kao i ostalih promatranih država; Njemačke, Irske i prosjeka država članica EU nije doživio tako značajne oscilacije u kretanju.

4. 2. Proračunski deficit

Državni proračun je sustavan pregled prihoda i rashoda države u određenom vremenskom razdoblju, formulira ga vlada, a prihvaća parlament. Osim što predstavlja plan prihoda i rashoda, proračun je ujedno i okvir njegova izvršenja.¹⁰¹ U situacijama kada saldo financijskog poslovanja države ima pozitivan predznak, evidentira se suficit, odnosno ako je saldo negativan, tada se

¹⁰¹ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, 296.

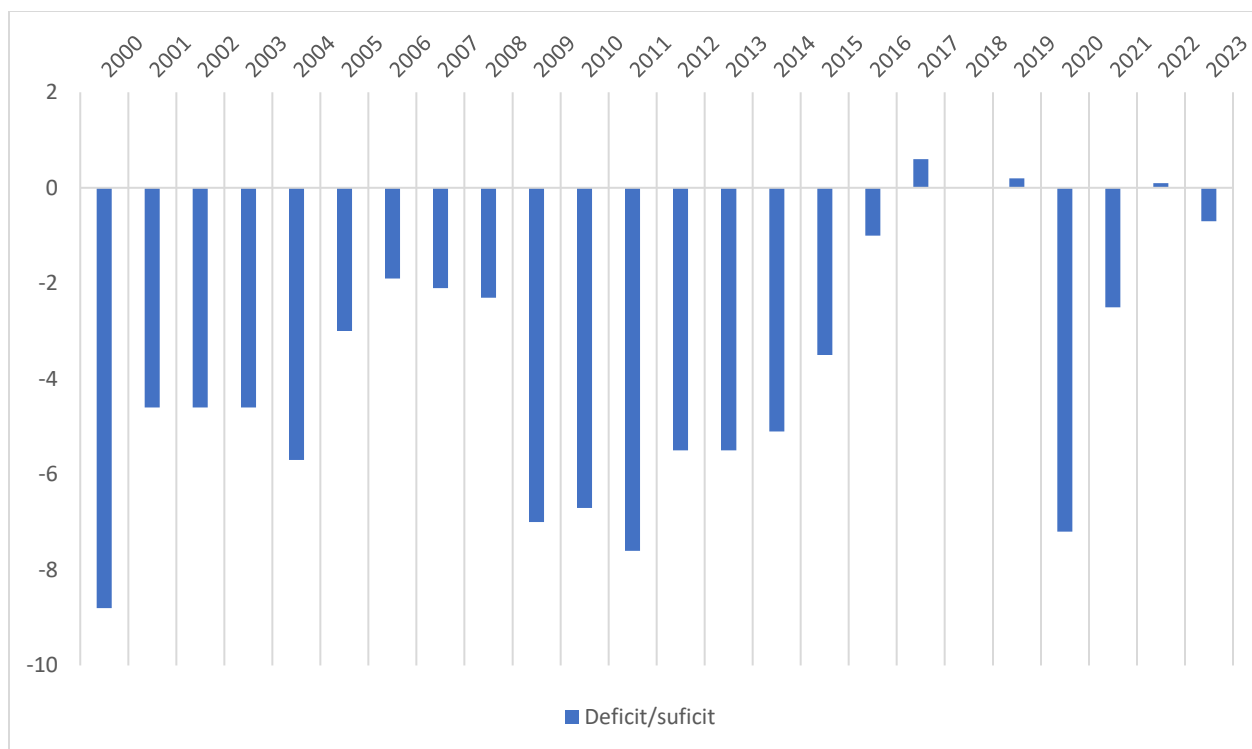
podrazumijeva da je prisutan deficit.¹⁰² Dakle, državni proračun može biti uravnotežen – kada su prihodi jednaki rashodima, zatim neuravnotežen – kada su prihodi veći od rashoda imamo proračunski suficit, odnosno kada su prihodi manji od rashoda imamo proračunski deficit.¹⁰³ Naravno za spomenuti je da se pod rashodima shvaćaju svi izdaci koje stvori država radi ostvarivanja njenih funkcija, a javni prihodi su svi oni prihodi koje država ostvari kroz ubiranje poreza, doprinosa, carina i sl., a koji su predviđeni i zakonski propisani.

Proračunski deficit može nastati na tekućim javnim приходima i rashodima, to jest na tekućem dijelu proračuna kao razlika tekućih prihoda i rashoda ili kao razlika kapitalnih prihoda i rashoda na tzv. proračunu kapitala. Deficit nastao u proračunu tekućih javnih prihoda i rashoda je nepoželjan odnosno nedopustiv, ukazuje da se sredstva javnog duga koriste za tekuću potrošnju. Ukoliko je ipak deficit prisutan na računu kapitalnih javnih prihoda i rashoda, tada se nastali deficit smatra rezultatom porasta društvenog kapitala koji će i nadalje ostati na korištenje budućim generacijama, zbog čega je pritisak tog zaduženja slabiji u odnosu na prvotno spomenutu situaciju.¹⁰⁴ Pokazatelj proračunskog deficita koji se najčešće koristi je iznos deficita kao postotak od BDP-a i prikazan je na slijedećem grafikonu.

¹⁰² Sopek, Proračunski deficit i javni dug, 1.

¹⁰³ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, 296.-297.

¹⁰⁴ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, 297.

Grafikon 5. Proračunski saldo Hrvatske 2000.-2023.

Izvor:

Eurostat

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10DD_EDPT1_custom_993439/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=0651a76b-701a-4e85-8c0f-f08ba8fd98f1 (27.06.2024.)

Priloženi grafikon vizualizira kretanje deficita u Hrvatskoj za razdoblje 2000.-2023. Vidljivo je da kroz cjelokupno promatrano razdoblje potpuno dominira uporan negativni deficit, izuzev 2017.g. kada iznos 0,7% udjela BDP-a i 2019.g. 0,2%. Najveće negativne vrijednosti deficita su bile 2000.g. 8,8% udjela BDP-a, 2011.g. -7,6% BDP-a te 2020.g. -7,2% BDP-a.

Pri planiranju državnog proračuna, analiziraju se proračunski manjkovi i iznalaze načini financiranja deficita odnosno razmatraju se načini korištenja proračunskog suficita, i to korištenjem računa financiranja koji predstavlja dio državnog budžeta za trenutno vremensko proračunsko razdoblje. U navedenom računu se prikazuju zaduženja koja država ima kao i otplate dugova, tu su sadržane informacije o primicima koje država ima od financijske imovine i zaduživanja. Načini financiranja proračunskog deficita Republike Hrvatske su:¹⁰⁵

1. zaduživanje kod Središnje banke,
2. prodaja državne imovine,

¹⁰⁵ Bajo, Primorac, Andabaka Badurina, Osnove upravljanja javnim dugom, 17.

3. zaduživanje na domaćem financijskom tržištu,
4. zaduživanje u inozemstvu.

Svakim zaduživanjem se podrazumijeva da će država kasnije u budućnosti morati podmiriti veće iznose za dostigle kamate na preuzeta zaduživanja pa će posljedično i proračunski deficit biti veći za taj iznos kamata. Također sveukupno gomilanje deficita utječe na povećavanje javnog duga države.

4.3. Javni dug

Unatoč tome što pojam duga u društvu stvara negativne asocijacije, ukoliko se racionalno koristi, javni dug može postati zamašnjak privrednog napretka i razvitka. Ipak, kada se razvoj privrede isključivo oslanja na dugovanja, kreira se nestabilan temelj cjelokupnog gospodarstva. Evidentno je da će visoka razina duga koja premašuje mogućnosti povrata staviti gospodarstvo u nepovoljan položaj i pri tome kočiti gospodarski rast i razvoj. Države se zadužuju u situacijama kada njihovi prihodi nisu dostatni za servisiranje javnih rashoda. Javni dug je rezultat akumulacije proračunskih deficita kroz određeno vrijeme. Interpretira ga se kao sveukupnost nagomilanih pozajmljenih novčanih sredstava države to jest predstavlja zbroj svih njenih potraživanja u određenom trenutku.¹⁰⁶ Dug će obično proizići iz poduzimanja slijedećih državnih obaveza:¹⁰⁷

- financiranje kapitalne izgradnje
- radi podmirenja tekućih rashoda države
- zbog predstojećih eventualnih obaveza države (sanacije financijskih institucija i poduzeća, potreba koje proizlaze iz resora zdravstva, školska i mirovinskog sustava itd.)

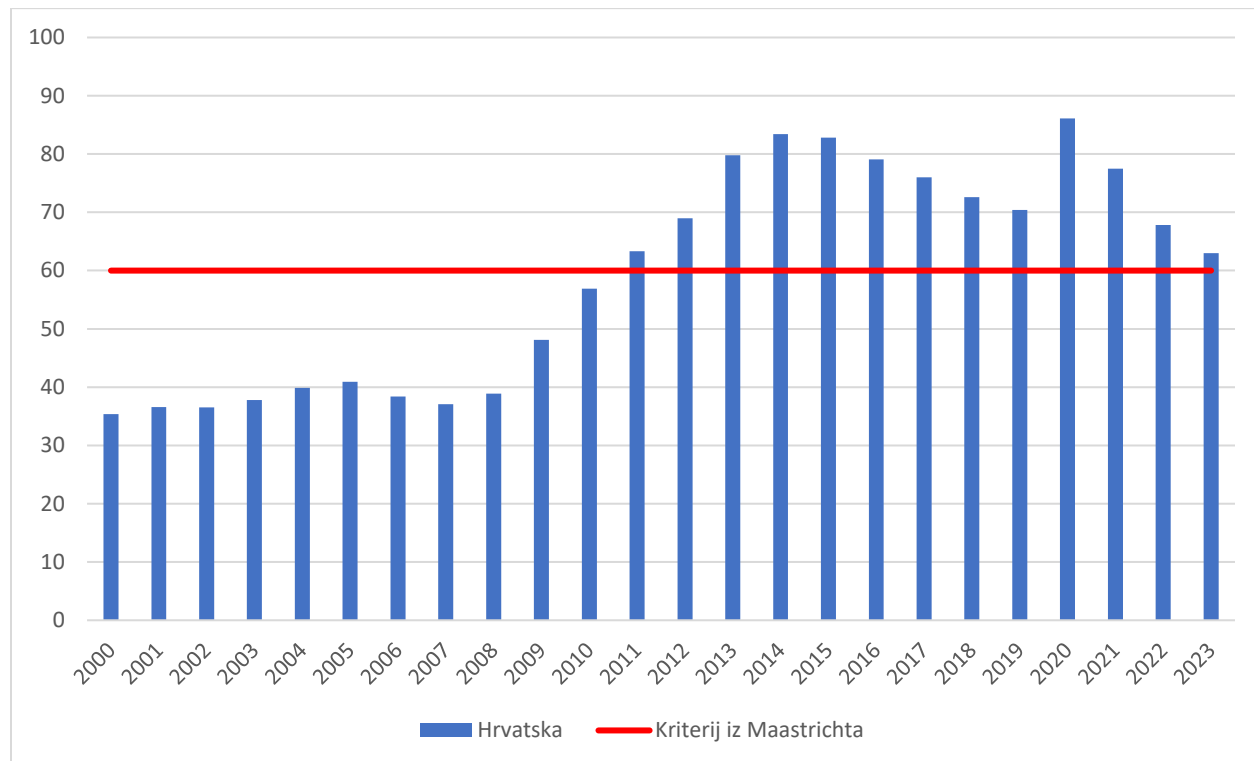
Javni dug se diferencira na unutarnji dug kada posuđuje od vjerovnika unutar zemlje i vanjski dug kada su vjerovnici u inozemstvu. Hrvatska se kao zemlja u razvoju, kako bi kompenzirala nedostatak kapitala nužnog za pokretanje gospodarstva okrenula zaduživanju. Od samog početka samostalnosti, država se zaduživala poglavito na unutarnjem tržištu, a nakon pristupanja međunarodnom tržištu kapitala i na vanjskom. Početna razina javnog duga je nastala nakon osamostaljenja, tokom preustroja države na kapitalističko uređenje, Hrvatska je preuzela određen proporcionalni dug iz Jugoslavije, preostali razlog zaslužan za razinu inicijalnog duga je iznimno povećana državna potrošnja.¹⁰⁸ U razdoblju 2007.-2014. javni dug raste izrazito visokom

¹⁰⁶ Bajo, Stanje i kretanje hrvatskog javnog duga, 1.

¹⁰⁷ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, 298.

¹⁰⁸ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, 317.

dinamikom kretanja rasta. Osim recesije, na dug utječe promjene obuhvata i klasifikacije izvještajnih jedinica (primjena ESA 2010 metodologije), a zatim opsežne i skupe procedure restrukturiranja poduzeća od strateškog značaja (brodogradilišta, željeznički i avioprijevoz) prilikom kojih se nezanemariva količina obaveza transferira u javni dug i u državna jamstva, koje tvrtke nisu pravovremeno podmirile pa su vodeći se pravilom trećeg poziva prebačeni u javni dug. Generiranju sveukupnog javnog duga kojeg je pratilo nagomilavanje proračunskog deficita su značajno pridonijele obaveze koje su proizlazile iz potreba financiranja izgradnje cestovne infrastrukture, procesi restrukturiranja poduzeća i banaka, preuzimanje obveza države prema građanima (stara devizna štednja) te efektuiranje izdašno izdanih državnih jamstava.¹⁰⁹ Slijedeće opterećenje javnog duga nastaje 2020. uslijed pandemije. Slijedeći grafikon prikazuje udio javnog duga u BDP-u u Hrvatskoj (u %) za razdoblje 2000.-2023.

Grafikon 6. Udio javnog duga u BDP-u u Hrvatskoj (u %)

Izvor:

Eurostat

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_17_40/default/table?lang=en&category=t_gov.t_gov_gfs10.t_gov_v_dd (24.06.2024.)

¹⁰⁹ HGK, Održivost javnog duga, 4.

Iz priloženog grafikona je vidljivo kretanje udjela javnog duga u BDP-u u Republici Hrvatskoj kroz promatrane godine. Na grafikonu je naglašena i linija koja predstavlja ograničenje Maastrichtskog kriterija konvergencije, kojeg Hrvatska evidentno krši, a koje obvezuje države članice europske monetarne unije da im udio bruto duga opće države ne prelazi 60% BDP-a. Kretanje javnog duga je od 2000. do 2007.g. je išlo stabilnom dinamikom, i u tom razdoblju dug najvišu razinu doseže 2005.g. kada iznosi 40,9% BDP-a. Zatim, 2009.g. dug iznosi 48,1% BDP-a tada započinje eksponencijalni rast javnog duga uslijed globalne financijske krize, sve do 2014.g. kada dolazi do vrhunca razdoblja i tada iznosi 83,4% BDP-a. U 2015.g. počinje oporavak nacionalnog gospodarstva od krize i počinje lagani pad javnog duga sve do 2019.g. kada iznosi 70,4% BDP-a. Navedeni silazni trend je posljedica gospodarskog rasta tj. rasta BDP-a kao i optimalna kretanja fiskalnih prihoda zbog kojih je smanjena potreba države za zaduživanjem. Silazni trend kretanja javnog duga je zaustavljen 2020.g., uslijed ekonomskog šoka stvorenog pandemijom COVID-19 virusa. Tada javni dug doseže maksimum u cjelokupnom promatranom razdoblju i pritom iznosi 86,1% BDP-a. Makar iznos javnog duga premašuje maksimum iz faze globalne financijske krize, već slijedeće godine dug se smanjuje zbog povoljnih prilika u privredi i nastavlja se dinamika pada udjela javnog duga u BDP-u te u zadnjoj promatranoj godini, u 2023.g. iznosi 63% BDP-a.

4. 4. Inflacija

Sa ekonomske perspektive inflacija se interpretira kao sustavan i neprekidan porast opće razine cijena odnosno kao permanentan pad vrijednosti novca.¹¹⁰ Stoga, inflacija djeluje na povećanje cijena proizvoda i usluga, dalje se smanjuje realna vrijednost raspoloživog dohotka stanovnika, povisuje se razina kamatnih stopa a zatim i dolazi do poskupljenja kredita. Inflacija ima nezanemariv utjecaj na likvidnost poslovnog sustava, a zbog smanjene sposobnosti kreditiranja, ograničava se intenzitet novih ulaganja te se dalje utječe na smanjenje proizvodnosti.

Do inflacije dolazi kada enormna količina novca koja se nalazi u optjecaju nije adekvatno poduprta sa dinamikom proizvodnje, to jest sa količinom proizvedenih proizvoda ali i sa tržišnim cijenama outputa.¹¹¹ Osim prekomjerne novčane mase u opticaju, identificirani su i drugi važni uzroci inflacije a prouzrokovani su neravnotežom u ponudi i potražnji te zbog određenih

¹¹⁰https://www.ecb.europa.eu/ecb-and-you/explainers/tell-me-more/html/what_is_inflation.hr.html
(23.06.2024.)

¹¹¹ Burda, Wyplosz, Macroeconomics, 157.

strukturnih poremećaja u gospodarstvima. Uzroci inflacije su obuhvaćeni trima kategorijama i to *demand-pull* inflaciju, *cost-push* inflaciju te inflacijska očekivanja.¹¹² Inflacija potražnje odnosno *demand pull* inflacija nastaje u situacijama kada je zbog prekomjerne potražnje za proizvodima premašena ponuda proizvoda i pritom je stvoren pritisak na cijene što na koncu dovodi do inflacije. Kako bi zadovoljila novostvorenu potražnju, proizvodni sektor proizvodi više i pritom ima veće potrebe za radnom snagom kojoj nudi veće plaće kako bi ih pridobila. Sve to utječe na rast raspoloživog dohotka kućanstva te se povećava potrošnja i potražnja za drugim dobrima čime se opet dodatno povećava razina cijena.

Inflacija troškova ili *cost-push* inflacija nastaje zbog značajnog rasta troškova proizvodnje, tada radi viših cijena inputa, raste cijena finalnih dobara. Težeći zadržati dosadašnju potrošnju, potrošači u funkciji zaposlenih zahtijevaju veće plaće, što dodatno povećava troškove proizvodnje. Sve to potiče stvaranje spirale inflacije.

Inflacija može biti uzrokovana i zbog tzv. inflacijskog očekivanja koja nastaje u uvjetima kada kućanstva i proizvodni sektor predviđaju budući porast cijena, pa radi predostrožnosti potrošači kupuju više po trenutnim cijenama koje su niže, a pritom dodatno povećavaju potražnju ili plaćaju unaprijed s ciljem izbjegavanja veće cijene u budućnosti što samo po sebi utječe na izazivanje inflacije.

Osim prema uzroku, inflaciju se dijeli na vrste s obzirom na intenzitet kojeg imaju. Na sljedećoj tablici je prikazana podjela inflacije prema intenzitetu.

Tablica 3. Podjela inflacije prema intenzitetu

Vrsta inflacije	Rast cijena
Blaga	do 5% u godini
Umjerena	od 5% do 10% u godini
Galopirajuća	od 10% do 100% u godini
Hiperinflacija	više od 50% na mjesec

Izvor: Benić, Đ., Makroekonomija, Zagreb, Školska knjiga, 2016., str. 413.

Blaga inflacija je uglavnom prisutna u mnogim nacionalnim ekonomijama, podrazumijeva razinu inflacije od 2% u srednjoročnom razdoblju te se smatra kao svojevrsni stimulator rasta u gospodarstvima jer stabilna inflacija predstavlja pozitivan poticajni faktor ulaganjima u dugoročne projekte i potiče potrošnju. Paralelnim pregledom na naredni grafikon koji prikazuje razine

¹¹² <https://www.rba.gov.au/education/resources/explainers/causes-of-inflation.html> (23.06.2024.)

godišnje inflacije u Hrvatskoj, može se primijetiti da prevladava blaga inflacija (do 5%) i to većinu promatranog razdoblja osim tokom kriznih godina. Jedino tokom recesijske 2008.g. inflacija je iznosila 6,1% što je čini umjerenom, a recentna 2022.g. je rezultirala razinom inflacije od 10,8%, što je galopirajuća inflacija i gleda se kao upozoravajući element za ekonomiju države. S obzirom na intenzitet, najznačajnija je hiperinflacija, koja iznosi više od 50% mjesečno, a pritom ostavlja najveće posljedice po ekonomiju. Hrvatska je krajem 1980.-ih i početkom 1990.-ih godina preživjela period iznimno visoke i nestabilne inflacije.¹¹³ Razdoblje hiperinflacije je trajalo do 1993. kada je implementiran treći stabilizacijski program, a takva inflacija je nastala uslijed radikalnih društveno ekonomskih promjena. Faktori koji su pogodovali tadašnjoj hiperinflaciji su potaknuti izlaskom iz SFRJ u kojoj je dominirala hiperinflacija, cjelokupnim procesom tranzicije i privatizacije te zbog recesija i Domovinskog rata.

Najčešći načini mjerenja inflacije podrazumijevaju računanje stope inflacije formulom:¹¹⁴

$$\text{stopa inflacije} = \frac{\text{Razina cijena (godina } t) - \text{Razina cijena (godina } t-1)}{\text{Razina cijena (godina } t-1)} * 100$$

Stopa inflacije stavlja u omjer razliku razine cijena promatrane godine i prethodne godine sa razinom cijena prethodne godine. Inflacija se mjeri s pomoću indeksa potrošačkih cijena (IPC), koji služi za usporedbu sadašnjih cijena dobara i usluga s njihovim cijenama iz prethodnih razdoblja.¹¹⁵ Zato Državni zavod za statistiku redovno prati mjesečno kretanje cijena proizvoda i usluga koji su odabrani u košarici prosječnog kućanstva u Hrvatskoj. U potrošačku košaricu spadaju grupe proizvoda za svakodnevnu potrošnju kao hrana, pića, cigareta, zatim izdaci za energiju te trajna dobra, to jest industrijske proizvode (odjeća i obuća, namještaj, bijela tehnika i sl.) te izdaci za usluge (prijevoz, ugostiteljstvo, komunikacije i sl.). Pri izračunu indeksa potrošačkih cijena vodi se računa o frekventnosti kupnje određenih proizvoda to jest određuje se važnost namirnice za kućanstvo. Zbog toga se određenim skupinama namirnica dodjeljuju ponderi, veći ponderi se dodjeljuju namirnicama koje se češće koriste i kupuju odnosno manji ponder za proizvode koji se u kućanstvima manje troše. Na području Europske unije razina inflacije se računa harmoniziranim indeksom potrošačkih cijena (HIPC), pritom sve zemlje europodručja koriste istu

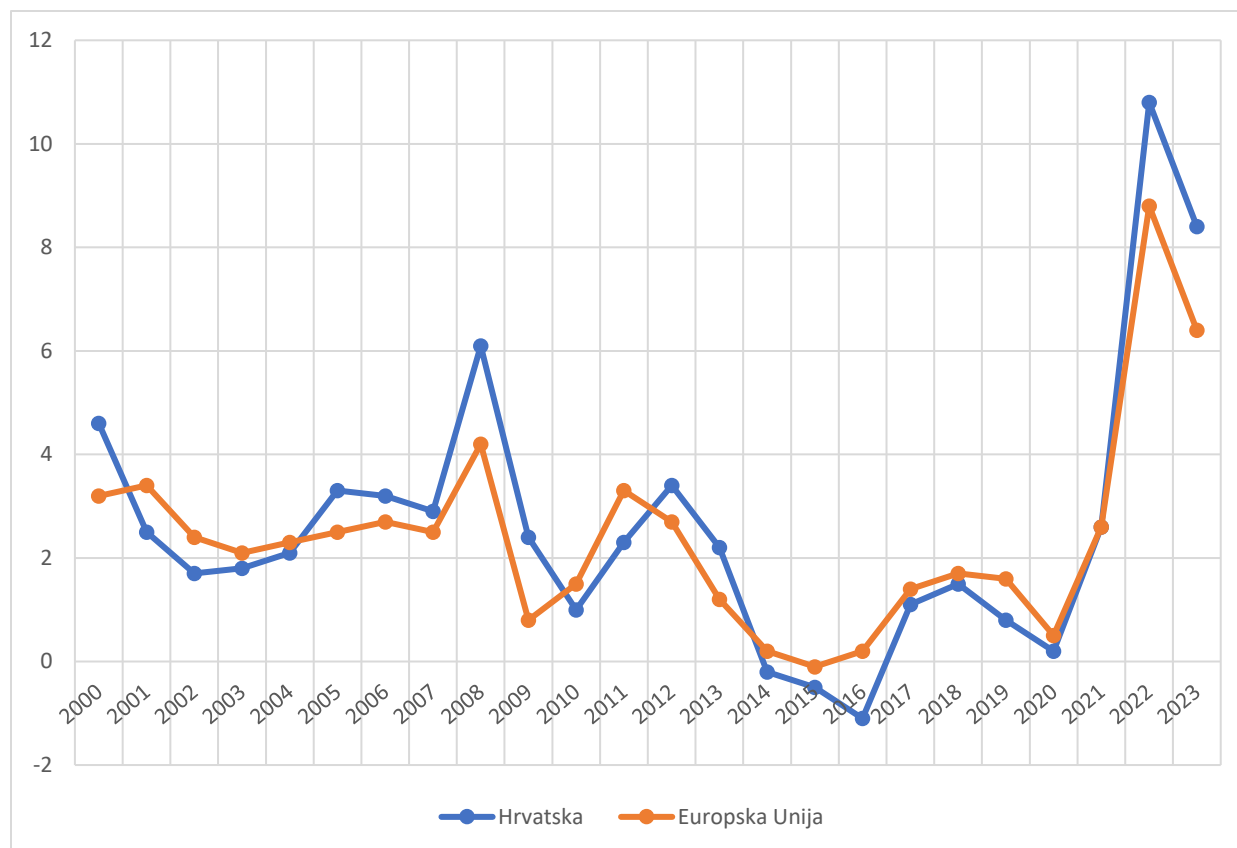
¹¹³ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, 252.

¹¹⁴ Benić, *Makroekonomija*, 414.

¹¹⁵ <https://www.hnb.hr/-/sto-je-inflacija> (23.06.2024.)

metodologiju.¹¹⁶ Zbog toga je pojednostavljeno praćenje inflacije te je omogućena komparacija inflacije među državama.

Slijedeći grafikon prikazuje godišnju stopu inflacije mjerenu u Hrvatskoj i državama europodručja.

Grafikon 7. Godišnja stopa inflacije Hrvatska i EU 27 2000.-2023.

Izvor: obrada autora prema Worldbank, https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2022&locations=EU-HR&name_desc=true&skipRedirection=true&start=2000&view=chart&year=2000 (22.06.2024.)

Priložen je grafikon koji prikazuje kretanje godišnje stope inflacije mjerene indeksom potrošačkih cijena za razdoblje 2000.-2023. za Hrvatsku i države EU. Vidljivo je kretanje krivulje inflacije koje prikazuje da je stopa inflacije generalno viša u Hrvatskoj nego u državama EU u kriznim godinama. Tako slijedi da je godišnja stopa inflacije u 2008.g. iznosila 6,1%, a na razini država EU je u istoj godini stopa inflacije iznosila 4,2%. Takva stopa inflacije proizlazi iz spleta

¹¹⁶https://www.ecb.europa.eu/ecb-and-you/explainers/tell-me-more/html/what_is_inflation.hr.html (23.06.2024.)

okolnosti koje su prouzročene globalnom financijskom krizom koja je donijela poremećaje na financijskim i tržištima nekretnina. Dodatno, cijene glavnog energenta – nafte su iznimno porasle i doživjele svoj povijesni maksimum i tako prouzročile povećanje troškova prijevoza roba i proizvodnje što dalje dovodi do porasta potrošačkih cijena hrane. Utjecaj na inflaciju je imala i deprecijacija hrvatske kune što se smatra posljedicom spleta brojnih faktora kao, visoke razine zaduženosti države, smanjenje razine inozemnih investicija i priljeva deviza uslijed smanjene turističke potrošnje i sl. U slijedećim godinama nakon financijske krize razina inflacije pada, svoju najnižu razinu u Hrvatskoj doživljava u 2016.g., kada iznosi -1,1%, a u državama EU, je najniža 2015.g., kada iznosi -0,1%. U 2020.g. koja je obilježena korona krizom, godišnja stopa inflacije u Hrvatskoj je iznosila 0,2%, a u državama EU 0,5%. Inflacija je bila tako niska u 2020.g. radi nekoliko faktora. Prije svega radi smanjene potrošnje koja je produkt sveopće karantene i (privremenih) zatvaranja poslovnih objekata, radi uspostavljenih ograničenja kretanja ljudi i redukcije turističkih aktivnosti odnosno smanjene potrošnje u segmentu putovanja, ugostiteljstva, hotelijerstva. Od ostalih razloga, ističe se pad cijena nafte, također radi smanjene potražnje ali i radi sukoba proizvođača u vezi proizvodnih kvota. Pandemija COVID-19 virusa je kreirala ekonomsku neizvjesnost što je potaklo smanjenje investicija, posebice u nove projekte, a potrošači su nakon inicijalnog gomilanja zaliha postali oprezniji sa trošenjem što je naravno smanjilo agregatnu potražnju. Nezanemarive su i fiskalne i monetarne mjere koje su države, a tako i Hrvatska poduzele kako bi zaštitila nacionalna gospodarstva od negativnih utjecaja koje nosi šok pandemije. S druge strane, izniman rast stope inflacije je uslijedio u slijedeće dvije godine, u 2022.g., je u Hrvatskoj stopa iznosila 10,8%, a kretanje stope inflacije na razini država EU iznosi 8,8% za istu godinu. Smatra se da je takav rast cijena uzrokovan radi poremećaja u lancima opskrbe nastalih radi nedavne korona krize i globalne karantene odnosno došlo je do naglog povećanja potražnje uslijed otvaranja nacionalnih ekonomija koje je do sada bila zatvorene. Također, rat u Ukrajini je značajan faktor sveopćem povećanju cijena hrane, uzevši u obzir da je Ukrajina žitnica Europe. Zbog rata je onemogućen izvoz u prvom redu žitarica i to je posljedično dovelo do porasta cijena hrane diljem Europe. Ukrajinsko – ruski rat je također stvorio svojevrsnu energetska krizu, zbog rata dolazi do poremećaja u opskrbi prirodnim plinom i naftom diljem Europe i to u konačnici dovodi do rasta inflacije u Hrvatskoj i ostalim državama Europske Unije. Ipak u 2023.g. je vidljiv pad stope inflacije, koja za tu godinu iznosi 8,4% u Hrvatskoj i 6,8% u EU27.

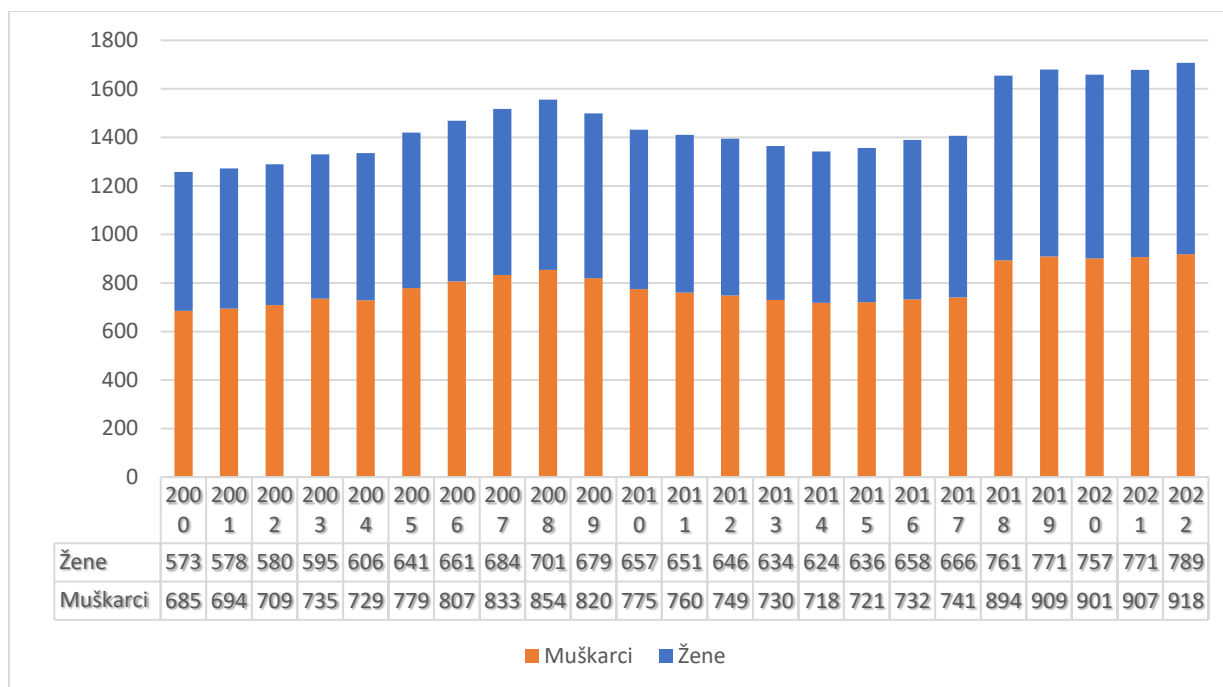
4. 5. Tržište rada

Zaposlenost se može definirati kao suma pojedinaca u određenoj državi koji izvršavaju određeni posao te se podrazumijeva da su za njega plaćeni, to jest koriste sve obaveze i prava koja proizlaze iz radnog odnosa, a kao takvi se vode kao zaposlene osobe u evidencijama. U kategoriju zaposlenih osoba obuhvaćeni su svi koji su započeli radni odnos sa poslodavcem, na određeno ili neodređeno vrijeme, neovisno o duljini radnog vremena i vlasništvu pravne osobe. Tu kategoriju također upotpunjuju i osobe koji su na pripravničkom stažu (vježbenici), pojedinci na rodiljnom i roditeljskom dopustu i bolovanju kao i oni pojedinci koji su iz bilo kojeg razloga odsutne s posla do raskida radnog odnosa. Kategoriji zaposlenih obuhvaćene su sve osobe koje rade u vlastitome trgovačkom društvu, poduzeću, obrtu ili slobodnoj profesiji.¹¹⁷ Kada se promotre povijesni podaci evidentna je tendencija zapošljavanja u poljoprivrednim zatim industrijskim i prerađivačkim djelatnostima i konačno u recentnoj povijesti u uslužnim djelatnostima. Razina zaposlenosti se u periodu 1952.-1987. g. u Hrvatskoj kretala trendom neprekidnog porasta kada je ujedno dosegnut najviši nivo zaposlenosti u povijesti. Kraj 1980.-ih je obilježen trendom postupnog reduciranja obujma zaposlenih u djelatnostima poljoprivrede i industrije, ipak s druge strane sa značajnim uzletom turizma povećava se udio zaposlenih u segmentu koji obuhvaća uslužne djelatnosti.¹¹⁸ Struktura zaposlenih osoba u 2018. godini pokazuje da je 69,8% zaposlenih radilo u uslužnim, 26,6% u nepoljoprivrednim te 3,6% u poljoprivrednim djelatnostima.¹¹⁹ Nezanemarivo je spomenuti podjelu aktivnog radnog stanovništva na radno sposobne: pojedinci u životnoj dobi između 15 i 65 godina starosti, a koje je zdravstveno sposobno raditi, te stanovništvo izvan radne snage: oni koji su bez posla i ne traže posao. Slijedeći grafikon prikazuje kretanje broja zaposlenih u Hrvatskoj za promatrano razdoblje.

¹¹⁷ Državni zavod za statistiku, Statistički ljetopis 2018., 135.

¹¹⁸ Obadić i Tica, Gospodarstvo Hrvatske, 242.

¹¹⁹ Hrvatski zavod za zapošljavanje, Godišnjak 2018., 12.

Grafikon 8. Broj zaposlenih po spolu u Hrvatskoj 2000.-2022. (u 000)

Izvor: obrada autora na temelju podataka Državnog zavoda za statistiku, Statističkog ljetopisa 2006., Statističkog ljetopisa 2015. i Statističkog ljetopisa 2018. i Priopćenje Aktivno stanovništvo u Republici Hrvatskoj u 2022- prosjek godine

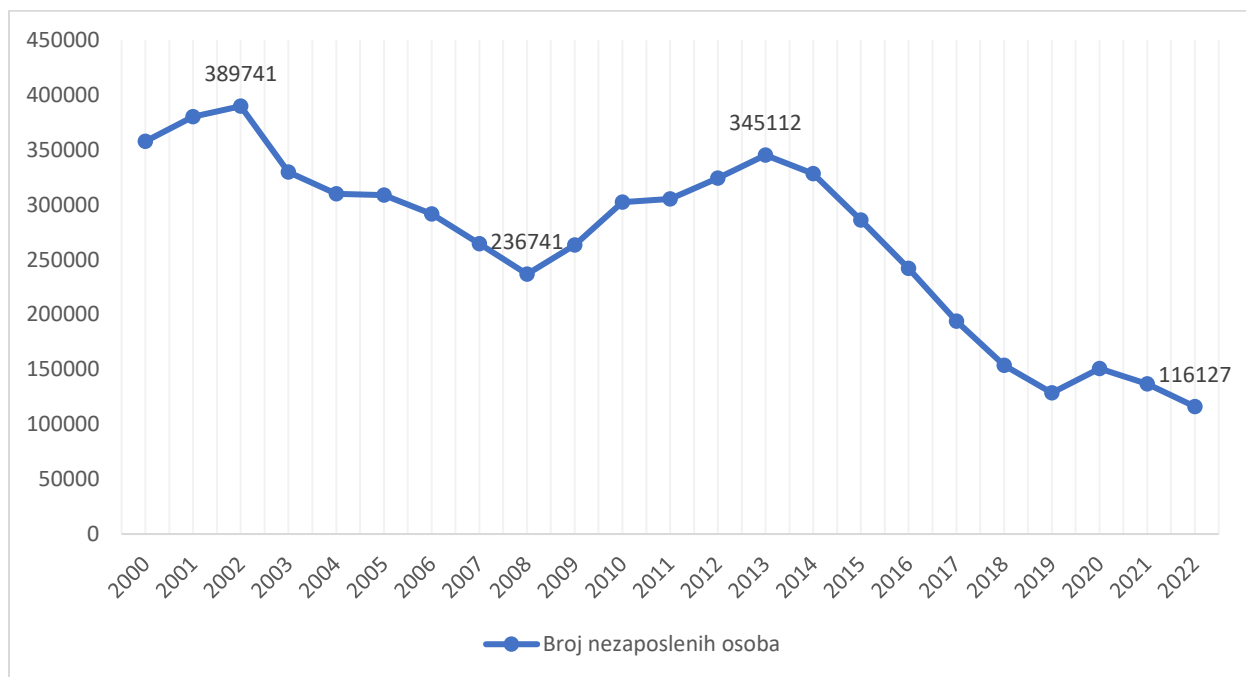
Priloženi grafikon prikazuje evidentiranu zaposlenost u Hrvatskoj za razdoblje 2000.-2022. ovisno o spolu osobe. Najveći broj zaposlenih je bio zabilježen u 2022.g., i to ukupno 1707000 zaposlenih osoba, od toga 761000 žena i 894000 muškaraca. Najmanji broj zaposlenih je zabilježen 2000.g. i to 1258000 zaposlenih, od toga 789000 žena i 918000 muškaraca. U ukupnom broju zaposlenih, ovisno o spolu osobe, prednjače muškarci. Nezanemarivo je spomenuti da su uglavnom sve promjene u metodologiji evidentiranja zaposlenih poslije 1990.g. provedene radi ostvarenja cilja „proširenja“ definicije zaposlenih, naravno time se uspješno utjecalo na porast razine zaposlenosti.¹²⁰ Nezanemarivo je spomenuti da su promjene metodoloških vođenja evidencija o tržištu rada česte u RH.

Pojam nezaposlenost se definira kao sveukupnost ljudi koji su radno sposobni ali ne obavljaju ikakav posao, aktivni su tražitelji posla, dakle ulažu napore pri potrazi zaposlenja. Stopa nezaposlenosti se definira kao omjer broja nezaposlene i sveukupno dostupne radne snage. Kategorija nezaposlenih osoba obuhvaća pojedince u rasponu starosti od 15 do 74 godine koji su

¹²⁰ Obadić i Tica, *Gospodarstvo Hrvatske*, 217.

bez posla, spremni su započeti radni odnos i aktivno traže posao.¹²¹ Stopa nezaposlenosti će ukazati na promjene trendova u gospodarstvu i ukazati na strukturne promjene u gospodarstvu ovisno o vrsti nezaposlenosti koja je nastupila. Tako se razlikuju frikcijska, sezonska, strukturna i ciklička nezaposlenost. Frikcijska nezaposlenost opisuje kratkotrajnu, uobičajenu nezaposlenost koja najčešće proizlazi iz situacije kada pojedinac prelazi sa jednog radnog mjesta na drugo. Dakle u situacijama kada pojedinac tek dolazi na tržište rada ili je u tijeku promjene radnog mjesta. Sezonska nezaposlenost se pojavljuje u određenom dijelu godine, dakle u razdoblju smanjenih poslovnih aktivnosti vezanih za obavljanje dominantne gospodarske djelatnosti. Strukturna nezaposlenost se pojavljuje u situacijama povećane potražnje za specifičnom vrstom rada, dok se za drugom vrstom se smanjuje. Ciklična nezaposlenost se pojavljuje kada dođe do nedostatka potražnje na tržištu rada, odnosno kada se smanje proizvodnja i potrošnja u gospodarstvu države.

Gospodarske krize podrazumijevaju smanjenje intenziteta gospodarskih aktivnosti pa stoga i povećanje nezaposlenosti. U slijedećem grafikonu je prikazano kretanje broja nezaposlenih u Hrvatskoj za period 2000.-2022.

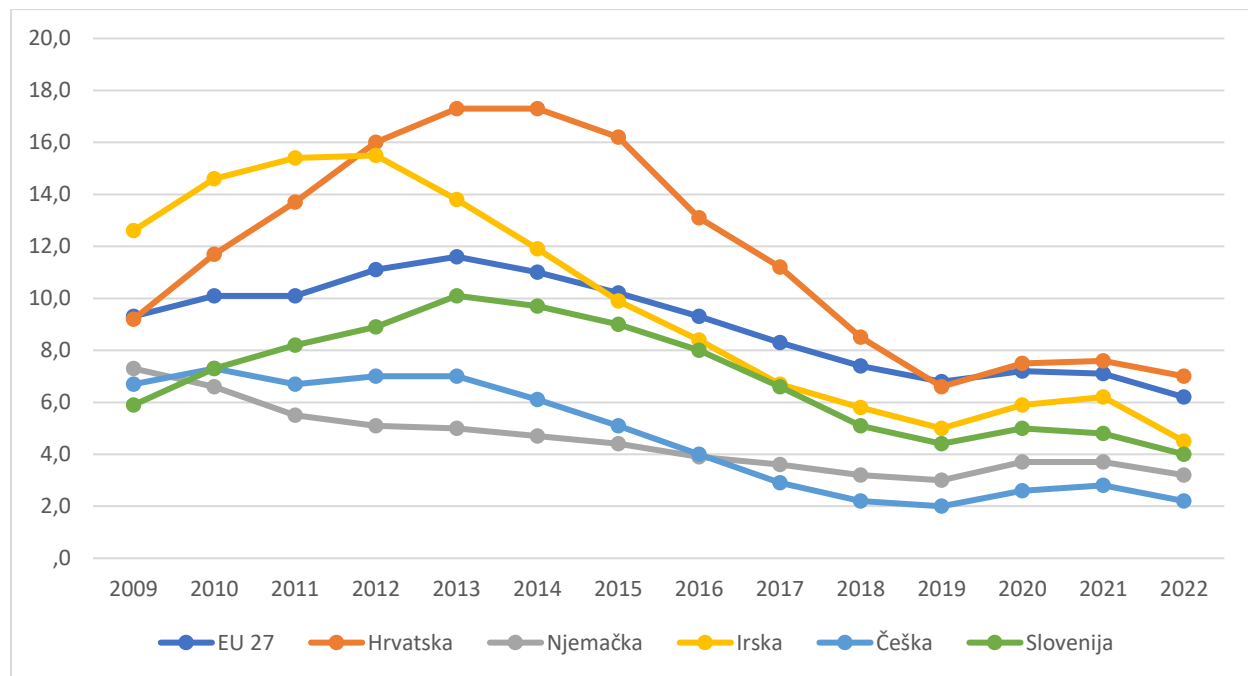
Grafikon 9. Kretanje broja nezaposlenih osoba

Izvor: Izrada autora na temelju podataka HZZ-a, <https://statistika.hzz.hr/>

¹²¹ Bejaković, Nezaposlenost, 659.

Priloženi grafikon prikazuje evidentiranu nezaposlenost u Hrvatskoj za razdoblje 2000.-2022. Najveći broj nezaposlenih je bio zabilježen u 2002.g., i to 389741 osoba što se može objasniti kao rezultat kulminacije nedavne tranzicije i rata te zbog iznimnog pada razine industrijske proizvodnje u državi. U kriznoj 2008.g., je zabilježeno 236741 nezaposlenih osoba nakon čega slijedi progresivan rast nezaposlenih i vrhunac nezaposlenosti krizne ere u 2013., kada je evidentirano 345112 nezaposlenih osoba, sve do izlaska iz krize i 2014.g., kada se taj rast zaustavlja. Za napomenuti je da smanjenje nezaposlenosti u 2014.g. nije rezultat izlaska iz krize, uzimajući u obzir negativan trend kretanja BDP-a već je spomenuto smanjenje nezaposlenosti rezultat promjene metodologije evidentiranja nezaposlenosti, tada su postroženi uvjeti definiranja pojma aktivnog traženja posla i raspoloživosti za rad.¹²² U 2019.g. je zabilježeno 128650 nezaposlenih, slijedeće godine dolazi do blagog porasta pa je tako u 2020.g. kada je došlo do izbijanja COVID-19 pandemije, evidentirano 150824 nezaposlenih. Već 2022.g. broj nezaposlenih iznosi 116127, što je manje nego pretkrizne 2019.godine.

Slijedeći grafikon prikazuje kretanje stope nezaposlenosti za Hrvatsku i EU27, Njemačku, Irsku, Češku i Sloveniju.

Grafikon 10. Stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj i odabranim zemljama EU

¹²² HZZ, Godišnjak 2014.godine, 12.

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem120/default/table?lang=en&category=es.tesem>
(24.06.2024.)

Iz priloženog grafikona se vidi kretanje stope nezaposlenosti za razdoblje 2009.-2022. Brzo se može uočiti da Hrvatska stopa nezaposlenosti prevladava tokom cijelog promatranog razdoblja. Stopa najviše iznosi 17,3% u 2014. i znatno je veća od stope Irske iz iste godine koja tada iznosi 11,9%. Nakon tog vrhunca, stopa počinje padati sve do 2019.g. kada iznosi 6,6% i slijedeće dvije godine raste do 7,6% što je zanemarivo s obzirom da su te godine krizne. Tada je Vlada poduzela mjere očuvanja radnih mjesta uslijed ekonomskog šoka prouzročenog pandemijom. Najniže stope nezaposlenosti tokom promatranog razdoblja imaju Njemačka i Češka. Unatoč pandemiji, promotrene države su imale blagi pad stopa nezaposlenosti u odnosu na period globalne financijske krize. Razloge tome se može objasniti kraćim trajanjem COVID krize, države su donosile mjere subvencija za plaće i za očuvanja radnih mjesta. Prilagodbe u vidu hibridnog ili rada od kuće su smanjile moguća otpuštanja ljudi. Povećana je bila potražnja za zaposlenicima u djelatnostima zdravstva, trgovine i proizvodnje kemijskih proizvoda.

Zaključak

Globalnu financijsku krizu u Hrvatskoj su dočekali duboki strukturalni problemi koji proizlaze od tranzicije u kapitalistički sustav kao i posljedice tranzicijskih kriza od kojih se privreda nije u potpunosti oporavila, a zatim i radi sumnjivo provedenog procesa privatizacije i ratnih šteta. Sve to, uz spore reakcije Vlade i ekonomski šok u vidu recesije je osiguralo izniman pad BDP-a od -7,3% u 2009.g. koji nastavlja negativno kretanje sve do zadnjeg kvartala 2014.g. BDP Hrvatske dostiže i premašuje pretkriznu razinu tek u drugom kvartalu 2021.g. Proračunski deficit se uslijed krize nagomilao u javni dug koji je iznosio 83,4% udjela u BDP-u u 2014.g. Postepeno se reducira do 2019.g. kada iznosi 70,4% udjela u BDP-u. Unatoč stanju duboke krize, u Hrvatskoj je razina cijena uz kontrolu i intervencije HNB-a bila umjerena pa je inflacija iznosila 6,1%. Stopa nezaposlenosti je bila izrazito visoka, najviša u 2014.g. kada je iznosila 17,30%.

Kriza uzrokovana COVID-19 virusom je negativno iznenadila cijeli svijet početkom 2020.g. Hrvatska u drugom tromjesečju bilježi najveći pad BDP-a u iznosu od -8.6%, ipak BDP u drugom tromjesečju 2021.g. strelovito raste na stopu od 13.8% nakon čega se konsolidira kretanje BDP-a i nacionalna privreda. Općenito, cijeli svijet se brzo oporavio nakon inicijalnog šoka kojeg je donijela pandemija, što je pridonijelo pozitivnom gospodarskom kretanju i u Hrvatskoj. Nezanemariv faktor oporavka je bio brz i staložen odgovor Vlade na pandemiju, koja je poduzela intervencije u vidu poreznih oslobođenja, odgoda plaćanja, plasirala povoljne zajmove te osigurala potpore očuvanja radnih mjesta, zbog čega je stopa nezaposlenosti u 2020. iznosila 7,5%. Inflacija je u 2020.g. iznosila 0,2% da bi u 2022.g. poprimila galopirajući intenzitet i iznosila 10,8%, što se objašnjava ubrzanim otvaranjem gospodarstva poslije krize manifestiran povećanom potrošnjom te radi visokih cijena energenata i žitarica.

Referirajući se na istraživačka pitanja postavljena u uvodnom dijelu rada, osim spomenute dinamike kretanja indikatora, može se zaključiti da je oporavak od globalne financijske krize bio dugotrajan za Hrvatsku te je pritom zahtijevao duboku strukturnu reformu i značajne prilagodbe fiskalne i monetarne politike koje su došle sporo. Kriza uzrokovana COVID-19 je drastično nastupila i potresla hrvatsku ekonomiju eliminirajući prihode od turizma, ograničavanjem proizvodnje i povećanjem javnog duga. Iz kriza se uči pa je Hrvatska adekvatnije reagirala na korona krizu koristeći fiskalne poticaje i pomoći EU (Nacionalni plan oporavka i otpornosti) ublažavajući negativne utjecaje krize na ekonomiju i na nezaposlenost. Nužno je jačati otpornost

nacionalnog gospodarstva na inozemne šokove i biti pripravan kako bi se poduzele odgovarajuće akcije. Unatoč tome što Hrvatska ima izraženu sposobnost prilagodbe, oslanjanje na nediversificiranu privredu (turizam) kao i uporno gomilanje javnog duga otežava budući gospodarski rast.

Bibliografija

- Ahec-Šonje, Amina i Babić Ante, Pokazatelji međunarodne likvidnosti i sustav ranog upozoravanja financijskih kriza, elaborate/studija <https://www.researchgate.net/publication/321017010>
- Ahec-Šonje, Amina, Analiza osjetljivosti bankarskog sustava – primjena signalne metode, EKONOMSKI PREGLED, 53 (9-10), (2002.) str. 807-848 <https://hrcak.srce.hr/file/44538>
- Anić, Velimir, Rječnik hrvatskog jezika, Novi liber, Zagreb, 1998.
- Anušić, Velika pandemija španjolske gripe iz 1918. između znanstvenih mogućnosti i ograničenja modernoga doba, Povijest u nastavi, Vol. 33 No. 1, (2022.) str. 161-166 <https://hrcak.srce.hr/294358>
- Babić, Ante i Ante Žigman, Valutne krize pregledi teorije i iskustva 1990-tih, Opseg 3 iz Pregledi: Hrvatska Narodna Banka, (2000.) <https://sredisnjikatalogrh.gov.hr/sredisnji-katalog/dokumenti-i-publikacije/detalji?searchTerm=filterfi%255B12086%255D%3D267254&id=2714418&st=1>
- Banka rezervi Australije <https://www.rba.gov.au/education/resources/explainers/causes-of-inflation.html> (23.06.2024.)
- Bajo, Anto, Stanje i kretanje hrvatskog javnog duga, Newsletter : povremeno glasilo Instituta za javne financije, 2003,
- Bajo, Anto.; Marko Primorac i Ana Andabaka Badurina, A., Osnove upravljanja javnim dugom, institut za javne financije, Zagreb, 2011.
- Barro, J. Robert, Jose F. Ursua i Weng Joanna, The Coronavirus and the Great Influenza Pandemic: Lessons from the "Spanish Flu" for the Coronavirus's Potential Effects on Mortality and Economic Activity', https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26866/w26866.pdf
- Begić, Jakov, Regulatorna moć kreditnih rejting agencija u kontekstu globalnog financijskog sistema, Diskrepancija : studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 12 No. 18, (2013.) str. 6-17. <https://hrcak.srce.hr/file/155695>
- Bejaković, Nezaposlenost, Financijska teorija i praksa, Vol. 27 No. 4, (2003.) str. 659-661. <https://hrcak.srce.hr/clanak/8931>
- Benić, Đuro, Makroekonomija, Školska knjiga, Zagreb, 2016.
- Berlatsky, Noah. The global financial crisis, Greenhaven Press, [https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=_1hmDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Berlatsky,N.\(2010.\)+The+global+financial+crisis,+17.&ots=cnSrdiRfly&sig=TCeidaTrZcAZvtV1130BL9tT5MQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Berlatsky%2CN.%20\(2010.\)%20The%20global%20financial%20crisis%2C%202017.&f=false](https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=_1hmDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Berlatsky,N.(2010.)+The+global+financial+crisis,+17.&ots=cnSrdiRfly&sig=TCeidaTrZcAZvtV1130BL9tT5MQ&redir_esc=y#v=onepage&q=Berlatsky%2CN.%20(2010.)%20The%20global%20financial%20crisis%2C%202017.&f=false)

- Bernanke, Ben, S., Nonmonetary effects of the financial crisis in the propagation of the Great Depression, *American Economic Review*, Vol. 73, No. 3, (1983.) 257.-276.
<https://fraser.stlouisfed.org/title/american-economic-review-1161/nonmonetary-effects-financial-crisis-propagation-great-depression-2348>
- Bishop, Economic Effects of the Spanish Flu, 2020.
<https://www.rba.gov.au/publications/bulletin/2020/jun/economic-effects-of-the-spanish-flu.html>
- Blažina, Boris, Crna smrt najveća pandemija, *History.info : povijesni časopis*, God.3, 14 (2017), str. 50-57
- Boin, Arjen, Hart, Polt, Stern, Eric, Sundelius, Bengt. 2010. *Politika upravljanja krizama: Javno rukovođenje pod pritiskom*
- Bujas, Gordana, *Stabilizacijom do gospodarskog rasta*, Mikrorad, Zagreb, 1998.
- Burda, Michael C.; Wyplosz, Charles. 1997. *Macroeconomics: a European text*. Oxford University Press. Oxford [Oxfordshire]. ISBN 0-19-877468-0 (Glossary)
- Byrne, Joseph P. *The Black Death* Bloomsbury Academic, 2004.
- Cini, Vlatka, Iskustva i pouke financijske krize u državama Aseana, *Ekonomski vjesnik* br. 1 i 2 (16), str (87.-98.), 2003. <https://hrcak.srce.hr/file/294556>
- CNN [The \\$4 trillion housing headache - May. 27, 2009 \(cnn.com\)](https://www.cnn.com/2024/04/25/economy/housing-headache/index.html) (25.04.2024.)
- Delić, Španjolska gripa 1918.-1919. u Puli: urbana slika pandemije, *Historijski zbornik*, Vol. 73 No. 2, (2020.) str. 313-331. <https://hrcak.srce.hr/clanak/367098>
- Dornbusch Rudiger i Stanley Fischer, *Third world debt*, *New Series*, Vol. 234, No. 4778 (1986.) str. 836.-841. <https://www.jstor.org/stable/1698086>
- Državni zavod za statistiku https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/bdp_2_q.html (26.06.2024.)
- Državni zavod za statistiku, *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2018*. Zagreb: Državni zavod za statistiku 2018. <https://podaci.dzs.hr/media/wsdkedwa/sljh2018.pdf>
- Dubravica Branka, Harač: kako je javna kampanja srušila krizni porez, *Političke analize : tromjesečnik za hrvatsku i međunarodnu politiku*, Vol. 1 No. 2, (2010.) str. 43-43.
- Ekonomski institut Zagreb Priopćenje za javnost, <http://www.eizg.hr/AdminLite/FCKeditor/UserFiles/File/Priopcenje-EIZOutlook39.pdf> (29.04.2024.)
- Europska središnja banka https://www.ecb.europa.eu/ecb-and-you/explainers/tell-me-more/html/what_is_inflation.hr.html (23.06.2024.)
- Europska središnja banka https://www.ecb.europa.eu/press/projections/html/ecb.projections202303_ecbstaff~77c0227058.r.html (29.04.2024.)

- Galac, Tomislav, Središnja banka kao krizni menadžer u Hrvatskoj – analiza hipotetičnih scenarija, HNB Zagreb <https://www.hnb.hr/documents/20182/121366/i-034.pdf/0615de4b-73d5-4929-8f09-5a3d5994810f>
- HGK, Održivost javnog duga, Sektor za financijske institucije, osnovne informacije i ekonomske analize 2015., <https://www.hgk.hr/documents/aktualna-tema-odrzivost-javnog-duga-svibanj201557b6f4884c777.pdf> (27.04.2024.)
- Himmelberg, Robert F. The Great Depression and the New Deal, Westport, Conn, Greenwood Press, 2001.
- HNB, Informacija o gospodarskim kretanjima i prognozama, 2015 <https://www.hnb.hr/documents/20182/3326189/hbilt260-informacija.pdf/1851fd44-2014-b37b-be4f-8dc0f7468ddc>
- Hrvatska enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/clanak/velika-industrijska-kriza-1929-33> (30.04.2024.)
- Hrvatska enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/clanak/naftna-kriza> (03.05.2024.)
- Hrvatska narodna banka <https://www.hnb.hr/-/sto-je-inflacija> (23.06.2024.)
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo dostupno na: <https://www.hzjz.hr/priopcenja-mediji/covid-19-priopcenjeprvog-slucaja/> (25.06.2024.)
- Hrvatski zavod za zapošljavanje, Godišnjak 2014., Zagreb; Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2015. <https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/GODISNJAK-2014.-HZZ-RU-Zagreb.pdf>
- Hrvatski zavod za zapošljavanje, Godišnjak 2018., Zagreb; Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2019. [hzz.hr/app/uploads/2022/09/Godisnjak-2018..pdf](https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/Godisnjak-2018..pdf)
- Hui, DAvid, Dar Osman et al, The continuing 2019-nCoV epidemic threat of novel coronaviruses to global health- The latest 2019 novel coronavirus outbreak in Wuhan, China, International Journal of Infectious Diseases 91(4) (2020.) str. 246.-266. https://www.researchgate.net/publication/338604202_The_continuing_epidemic_threat_of_novel_coronaviruses_to_global_health_-_the_latest_novel_coronavirus_outbreak_in_Wuhang_China/link/5e29fa504585150ee77deb31/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InNpZ251cCI6InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlubiJ9fQ
- Ivanović, Vesna, Pojam krize: konceptualni i metodologijski aspekti, *Međunarodne studije*, Vol. XIV No. 2, (2014.), str. 9.-29. <https://hrcak.srce.hr/143305>
- Izješća hrvatskog Sabora, Godina XX., broj 514. Zagreb https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/inline-files/7_IHS_514.pdf

Karasalihović Sedlar, Daria i Denis Njirić, Analiza kretanja cijene nafte u uvjetima pandemije virusa SARS-Cov-2 i usporedba s povijesnim kretanjem na svjetskom tržištu, Nafta i plin, 170-171 (2021), str. 97.-104. <https://hrcak.srce.hr/file/393465>

Kešetović, Želimir, Korajlić, Nedžad i Toth, Ivan, Krizni menadžment. Sarajevo, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerziteta u Sarajevu ; Veleučilište Velika Gorica, 2013. http://bib.irb.hr/datoteka/832560.KRIZNI_MENADZMENT_final_za_stampu_FINAL.pdf

Kindleberger, Charles. P. The World in Depression; 1929 - 1939, University of California Press, New York, 1988.

Koronavirus.hr <https://web.archive.org/web/20200326135722/https://www.koronavirus.hr/cinjenice-o-koronavirusu/kronologija-razvoja-epidemije/59> (25.06.2024.)

Kovač, Ivana, Refleksije pandemije COVID-19 i utjecaj na međunarodno poslovanje, pregledni članak, str. 376.-392. http://www.hde.hr/ekonomskapolitikahrvatske/publikacija/eph2001/013_Kovac_I.pdf

Leksikografski zavod Miroslav Krleža <https://www.lzmk.hr/eleks/epidemije> (10.06.2024.)

Leksikografski zavod Miroslav Krleža <https://www.lzmk.hr/eleks/epidemije> (10.06.2024.)

Marić Kristijan i Andreas Tomer, Utjecaj financijskih multinacionalnih kompanija na izazivanje svjetske financijske krize 2007. godine, Zbornik sveučilišta Libertas, Vol. 1-2 No. 1-2, (2017) str. 211-223. <https://hrcak.srce.hr/191310>

McDonald, Oonagh, Fannie Mae and Freddie Mac: Turning the American Dream into a Nightmare, Bloomsbury,

Međunarodni monetarni fond: <https://www.imf.org/en/Search#q=covid&sort=relevancy> (25.06.2024.)

Mervar, Andrea i Danijel Nestić, Makroekonomska politika i gospodarski rast u Hrvatskoj: stanje i perspektive, Ekonomski pregled, Vol. 51 No. 3-4, (2000.) str. 299-324. <https://hrcak.srce.hr/65496>

Milner, Anthony, Asia-Pacific perceptions of the financial crisis: lessons and affirmations, Journal of International and Strategic Affairs 25(2) (2000.) str. 284-305 https://www.researchgate.net/publication/236803177_Asia-Pacific_Perceptions_of_the_Financial_Crisis_Lessons_and_Affirmations

Mlikotić Stipe, Globalna financijska kriza - uzroci, tijek i posljedice, Pravnik : časopis za pravna i društvena pitanja, Vol. 44 No. 89, (2010.) str. 83-94.

Obadić, Alka i Josip Tica et al, Gospodarstvo Hrvatske, Ekonomski fakultet Sveučilišta, 2016. Zagreb

Pavić, Denis, Balta, Ivan, Uzroci velike gospodarske krize u SAD-u i Hooverovo upravljanje krizom, Povijesni zbornik : godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe, Vol. 1 No. 1-2, (2007.) str. 137.-155. <https://hrcak.srce.hr/77816>

Povijest federalne rezerve <https://www.federalreservehistory.org/essays/glass-steagall-act> (03.05.2024.)
priskom. Beograd: Službeni glasnik.

Punyaratabandhu, Suchitra, Thailand in 1997: financial crisis and constitutional reform, Asian Survey Vol. 38, No. 2, A Survey of Asia in 1997: Part II (Feb., 1998), str. 161-167

Ravančić, Gordan, Crna smrt 1348.-1349. u Dubrovniku – srednjovjekovni grad i doživljaj pandemije, doktorska disertacija, 2006. <https://www.bib.irb.hr:8443/256747>

Rep.hr <https://rep.hr/vijesti/financije/potonuce-crobexa-zbog-odlaska-sanadera-ipak-ublazeno/541/>
(29.04.2024.)

Rothbard, Murray N., A History of money and banking in the United States, Ludwig von Mises Institute, New York, 1989

Samuelson, Paul A. i William D. Nordhaus, Ekonomija, Mate d.o.o., 2011. Zagreb

Scalet, S.; Kelly, T. (2012) The ethics of credit rating agencies: what happened and the way forward. Journal of Business Ethics, Journal of Business Ethics 111(4), (2012)
https://www.researchgate.net/publication/257541747_The_Ethics_of_Credit_Rating_Agencies_What_Happened_and_the_Way_Forward

Sopek, Petar, Proračunski deficit i javni dug, Newsletter : povremeno glasilo Instituta za javne financije, broj 49 (2010) 5, str. 1 – 12. <https://repozitorij.ijf.hr/islandora/object/ijf%3A378/datastream/FILE0/view>

Svjetska zdravstvena organizacija <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>
(25.06.2024.)

Temin Peter, Did Monetary Forces cause the Great Depression, W. W. Norton & Company, New York, 1986.

The Guardian, China confirms human-to-human transmission of coronavirus,
<https://www.theguardian.com/world/2020/jan/20/coronavirus-spreads-to-beijing-as-china-confirms-new-cases> (25.06.202.)

Vlada Republike Hrvatske <https://planoporavka.gov.hr/o-planu/9> (25.06.2024.)

Vlada Republike Hrvatske
<https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-na-sjednici-donijela-mjere-za-pomoc-gospodarstvu/29137>
(25.06.2024.)

Vlada Republike Hrvatske
<https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva/Paket%2010%20antirecesijskih%20mjera.pdf> (29.04.2024.)

Vlada Republike Hrvatske <https://vlada.gov.hr/prethodne-vlade-11348/11348> (29.04.2024.)

Vlahović Žuvela, Edita, Misli li Kosor požar ugasiti kerozinom,
<http://www.ekonomist.com/index.php/Ekonomska-politika> (29.04.2024.)

- Vonić, Španjolska gripa u Osijeku 1918., *Scrinia Slavonica* : Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, Vol. 14 No. 1, (2014.) str. 217-234. <https://hrcak.srce.hr/130458>
- Worldometer <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (25.06.2024.)
- Xie, Chen, Insight into 2019 novel coronavirus- An updated interim review and lessons from SARS-CoV and MERS-CoV. *International Journal of Infectious Diseases* 94, (2020.) https://www.researchgate.net/publication/340365814_Insight_into_2019_novel_coronavirus_-_An_updated_interim_review_and_lessons_from_SARS-CoV_and_MERS-CoV/link/5e8537ac299bf1307970d50e/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InNpZ251cCI6InBhZ2UiOiJwdWJsaWNhdGlvbiJ9fQ
- Zapotoczny, Walter, The political and social consequences of the Black Death, 1348–1351., https://www.wzaponline.com/yahoo_site_admin/assets/docs/BlackDeath.292130639.pdf
- Žigman Ante, Ivor Klobučar i Borna Jalšenja.; Utjecaj financijske krize na društvenu preraspodjelu: razlozi, rezultat i etički osvrt, *Obnovljeni Život* : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 71. No. 3., 2016. (2016) str. str. 375.-388. <https://hrcak.srce.hr/168422>

Popis ilustracija

Grafikoni

Grafikon 1. Kretanje realnog BDP-a za odabrane zemlje (u %)	29
Grafikon 2. Kvartalno kretanje realne stope BDP-a Hrvatske 2019.-2023.	33
Grafikon 3. Kretanje realne stope BDP-a za Hrvatsku i EU 27	35
Grafikon 4. BDP po stanovniku	38
Grafikon 5. Proračunski saldo Hrvatske 2000.-2023.	41
Grafikon 6. Udio javnog duga u BDP-u u Hrvatskoj (u %)	43
Grafikon 7. Godišnja stopa inflacije Hrvatska i EU 27 2000.-2023.	47
Grafikon 8. Broj zaposlenih po spolu u Hrvatskoj 2000.-2022. (u 000)	50
Grafikon 9. Kretanje broja nezaposlenih osoba	51
Grafikon 10. Stopa nezaposlenosti u Hrvatskoj i odabranim zemljama EU	52

Tablice

Tablica 1. Realne stope promjene BDP-a Hrvatske prema kategorijama	31
Tablica 2. BDP po stanovniku Hrvatska i odabrane zemlje	39
Tablica 3. Podjela inflacije prema intenzitetu	45